

Legkedvesebb könyveim

----- Írták -----

Tóth Lőrinc
Éjszaki Károly
Kőváry László
Jókai Mór
Prielle Kornélia
    Szerdahelyiné
Fáik Miksa
Vámbéry Ármin
Baksay Sándor
Herman Ottó
Ágai Adolf
Gr. Kuun Géza

Bérczik Árpád
Rákosi Jenő
Hegedűs Sándor
Bartha Miklós
Mikszáth Kálmán
Gr. Zichy Géza
Jászai Mari
Endrődi Sándor
Ábrányi Emil
Berzeviczy Albert
Váradi Antal
Jakab Ödön

Gabányi Árpád
Bársony István
Murai Károly
Tóth Béla
Benedek Elek
Rákosi Viktor
    (Sipulusz)
Szabolcska Mihály
Gárdonyi Géza
Herczeg Ferencz
Malonyay Dezső
Tömörkény István

Összegegyítette és közrebocsátja Gyalui Farkas

8 Ex libris rajzzal

Singer és Wolfner
kiadása Budapest

Minden jog fenntartva

HUNGÁRIA BUDAPEST

Tartalom.

	Lap
Előszó	5
Tóth Lőrincz	7
Éj szaki Károly.....	8
Kőváry László	20
Jókai Mór	30
Prielle Kornélia Szerdahelyiné	34
Fáik Miksa	37
Vámbéry Ármin	52
Baksay Sándor	53
Herman Ottó	54
Ágai Adolf	57
Gróf Kuun Géza dr	58
Bérezik Árpád	72
Rákosi Jenő	80
Hegedűs Sándor	85
Bartha Miklós	87
Mikszáth Kálmán	94
Gróf Zichy Géza	98
Jászai Mari	99
Endrődi Sándor	103

Ábrányi Emil.....	104
Berzeviczy Albert	107
Váradi Antal.....	110
Jakab Ödön	112
Gabányi Árpád	114
Bársony István	116
Murai Károly.....	117
Tóth Béla	118
Benedek Elek	122
Rákosi Viktor	125
Szabolcsi Mihály.....	133
Gárdonyi Géza	136
Herczeg Ferencz	139
Malonyay Dezső	144
Tömörkény István	147
Ex libris	151
Név- és tárgymutató.....	155

Előszó.

E könyv célja a következő. Az irodalomtörténetnek és művelődéstörténetnek kívántam adatokat szolgáltatni a mai magyar szellemi élet néhány vezérének s kiváló munkásának olvasmányáról. Hiszem, hogy egyúttal sikerül a közfigyelmet általuk reá irányítanom a könyvekre s kivált néhány olyan könyvre, mely éppen azért, mert nevezetes hatást tett kiváló szellemekre, méltó arra, hogy a magyar közönség újból és újból olvassa.

Hála és tiszteletteljes köszönet e könyv íróinak, kik kegyesek voltak kérésemre lehetővé tenni e gyűjtemény létesülését. Hogy

fényes névsorukból hiányzik ezúttal némely közējük méltó név: nem rajtam múlt.

A közlemények *Íróik életkora szerint* következnek. így történelmi sorrendben vonul el az olvasó előtt az, a miről e könyv fejezetei oly vonzó közvetlenséggel s érdekesen, oly tanulságosan szólnak: a könyv szerepe és hatása nemzetünk újabb szellemi életében.

Kolozsvár 1902. október havában.

Gyalui Farkas.

Tóth Lőrincz

1902. október 20-án kelt leveléből.

Annyit röviden említhetek, hogy legnagyobb hálát *Vörösmarty* Mihály iránt érzek, ki atyai barátom volt s reám a legnagyobb hatást gyakorolta barátaival s az *Athenaeum* kiadásában társaival, *Bajzával* és *Toldyval* együtt. írói nyelvem kiképzésére pedig leggondosabb befolyással voltak *Szenvey* József és *Csathó* Pál, a *Jelenkor* nagy politikai lapnál, gróf *Széchenyi* István orgánumánál szerkesztő- és dolgozó-társaim.

Tóth Lőr.
incz

Éjszaki Károly.

A hajlott korunra egyre korlátoltabbá válik az emlékező tehetsége és szüksége van emlékeztetőre, legalább is holmi rokoneszme megpendítésére, hogy tárgyával tisztában legyen. És én most ezen állapot uralma alatt írok azon benyomásokról-hatásokról, melyeknek én *közel hetven évvel ezelőtt*, s az ezt követő idők alatt felfogója-érzője-szenvedője, öntudatlan gyűjtője voltam? Feladatnak nehéz.

Öreg emberben értelmi dolgok, anyagi dolgok egyaránt megcsontosodnak, kivált melyek a fiatal korban eredtek. Így rajtam

a latinismus ma is uralkodik. *Quo semel est imbuta recens sernabit odoréin testa dia.** Ez bennem nem csuda. A normal iskolától a szigorlatokig az összes tantárgyakat — egynek kivételével — latin nyelven tanultam; e kivételt *Horuát* István leczkői képezték, ki a magyar irodalom, tulajdonképen a magyar nyelv történetét magyar nyelven tanította.

Természetes, hogy a latinismus vált bennem uralkodóvá, melyen a magyarosság hosszú idő alatt bírt erőt venni; — hozzá járult ehhez, hogy latin könyv bőven állt rendelkezésre, míg magyar szűkén.

Sajátszerű: miképen váltam latinból magyarra. Születésre, nyelvre, érzelemre magyar, sőt vad magyar voltam, de a helyes magyar nyelvről fogalmam sem volt, s a széptől távol álló bakonyi tájnyelven beszéltem. Tanultuk ugyan a magyar grammatikát, de azt is latin szöveggel, s a *Verseghy-féle* rendszer nyomán, a nélkül, hogy a gymnasiumi folyam alatt csak egyetlen magyar nyelvű, illetve érdekű feladvánnyal kellett volna birkózunk, vagy egyetlen magyar író neve megemlítve lett volna; latinból kellett ugyan magyarra, és viszont — fordítanunk, de e dolgozatokban is a magyar stylus helyeségére a legcsekélyebb súly sem volt fektetve,

* Idézet *Horatiusból*. Értelme: az új edény sokáig megőrzi annak a folyadéknak a szagát, melybe először bemártották.

s így megrögzött bennünk azon fraseologia, és kiejtés, melyet otthon a falun a cselédek-től, paraszt pajtásoktól sajátítottunk el. S ezen a gymnasium nem segíthetett, mert abban a magyar nyelvtan képezte a legérdekelenebb tantárgyat, jóllehet ez és a katekizmus külön osztályozásban részesült, de e kettőből soha senki sem bukott.

A protestáns iskolák e tekintetben jobbak voltak, tanulók a latinban gyengébbek voltak ugyan, de a magyarban erősek. Azért kerülhetett ki közülök akkoron több magyar író, — sajátszerű, hogy az ugyan akkori katolikus magyar írók leginkább papokból, és gárdistákból is kerültek, mint *Ányos, Dugonics, Bévy, Guzmics, Pázmándi Horváth Endre, Báróczi Sándor, Kisfaludy Sándor* sat.

A jelzett előkészültség következtében a latin művek voltak olvasmányom tárgyai, legkedvesebb a történelem, s a hősiek. *Cornelius Nepos* hősei, és *Liuiusnak* regényszerű, és bő történelme, *Virgilius Aeneise* fogtak el kiválólá, — nem tagadhatom, hogy *Ovidius Liber Amoruma*, és *Ars amatoriája* is titkos és buvárlatos tárgyammá lett, sőt a tiltott *Palingenius-féle Zodiacus vitae* is. A latinok olvasásából azonban kizökkentett, és a magyarra csábított egy hölgy, — ha szabad egy nő cselédet így tisztelni, de ki tölem ezért magasabb czimet is megérdemel.

Nagyanyám belső cseléde *Kocsi N. Zsuzsi* egy nagy és módos falu jegyzőjének leánya volt; apja jó módon lehetett, mert könyveket szerzett, de jól is élhetett, mert halála után leányára e könyveken kívül alig maradt örökség. A reformátusok falusi iskolái hasonlíthatatlanul jobbak voltak, mint a pápistákéi, Zsuzsi is reformata lévén, nemcsak szabatosabban, és jobb kiejtéssel beszélte a magyart, de a magyar irodalmat is jobban ismerte, mint én, az úgynevezett «jó deák», ki megnevezni is alig tudtam volna egypár magyar író; mentségül legyen felhozva, hogy hat gymnasiumi év alatt az iskolában egyetlen magyar író nevét csak megemlíteni sem hallottam.

Ezen — szolgálatba menni kényszerült — K. N. Zsuzsit szemelte ki sorsom, hogy nemtöm, mentő angyalom legyen. Idősebb volt nálam, ügyesebb is, cselekvőbb is, s mi több: értelmes, ügyes felolvasó, és dolgai felől erre bőven volt érkezése. Egymás után szedte elő öröksége tárgyait, melyek az addigi magyar irodalom termékei voltak. Midőn sokára mindannyin átment, kezdte előlről; én és öcsém, utóbb pajtásaink, kettő-három, sőt többen hallgatói voltunk.

Nem tudom elmondani a Zsuska által felolvasott művek íróit és címeit; — ezzel nem igen törődtem, a regény meséje érdekelt

főkép, — minél erősebben bonyolódott, s minél igazságszolgáltatóbb volt a vége, annál jobban tetszett. Mindezek, lévén regényszerűek, nagyobbára érdekes, sőt nagyszerű dolgoknak tetszettek, de azért hatásuk nem volt tartós, az utóbbi elmosta az előzőnek hatását. Legtöbbjé *Dugonics* műve volt, egyesek *Barátié*, *Bacsányié*, *Mészáros Ignácé*; czim szerint, a mennyire emlékezem, a következők: *Trója veszedelme*, *Etelka**. Az arany karpereczek, *Jolánka*, *Kártigám***, *Her fort és Klárika*, egypár németből fordított regény, melyekből részletekre ma is emlékezem, de czimükre nem. De bár akkor nagyszerű dolgoknak tetszettek, ma már szerény hatásra számíthatnának. De aztán, most következett a «hadd el hadd!» Zsuzsi most állt elő az irodalmi csemegével, mely épen a mi gyerek compániánk szája izének felelt meg, megjegyzendő lévén, hogy akkoron a deák «gyerek» számba ment, míg a filosofiára nem jutott, illetve «kis deákból» «nagy deákká» nem lett. Zsuzsi hozzá fogott az «Egy falusi nótáriusnak budai utazásához». *Gvadányi* József grófnak e műve képezte a hatás netovábbját minden eddig olvasottak, hallottak rovására.

Méltó társául bizonyult az utána következő «*Rontó Pál*, és gr. *Benyovszky Mór*icz-

* *Dugonics* művei, megjelentek 1774, 1788 és 1790-ben.

** *Kártigám Mészáros Ignác* műve, megjel. 1772-ben. G-g. F.

nak élete». Ezeket általános «újrázás» követte, és közkívánatra ismétlés. *Gvadányi* e két műve lett a mind eddig olvasottak fénypontja.

Tartozom azon beismeréssel, hogy az említett magyar művek hatásának, és különösen Zsuzsi — bár öntudatlan — kezdeményezésének köszönöm azon gyökeres változást, mely elvont a latintól, és megtérített magyarrá.

Tarkáztuk tárgyainkat a ponyvairodalom termékeivel is. *Ilona a szép tündér kisasszony* és *Argirus* királyfi históriája, melyet Zsuzsi népies episodokkal bővített, *Genovéva históriája*, *Senki Pál*, *Rápsel*, *Angyal Bandi*, *Zöld Marczi*, *Beckereki*, *Palatinszki*, sat. egymást váltották fel Zsuzsi magyarázata kapcsán.

Az akkori nevelés és tanügy rovására, s nem az enyémre esik, hogy nagyanyám fiatal szobaleánya a magyar irodalomról több ismerettel bírt, mint én, az akkor végzett úgynevezett rhetor és poéta, és a kimondott «jó deákok» egyike.

E közben olvasmányaim minőségében változás állott be. Véletlenül fedeztem fel egy kölcsönkönyvtárt. Könyvei nagyobb részt német, de azért elégséges számban magyar nyelvűek voltak, «szépséges románok!» mint gazdájuk dicsérőleg mondogatta. (A «regény»

szó még nem volt feltalálva) magyarra fordított német akkor divatos kísérletes regények voltak azok, a «*Waldráf*», a «*Vassziklai Fridolin*», a «*Két szép tündér leányok*», sat. E regényekben a hősnek, ki hamisítatlan német Bittérül mutatta be magát, egy «kísértet»-szerű jótékony szellem állt segítségére, írója hősét bátran besodorhatta a legkétségbeejtőbb helyzetbe, a családi kísértet kimentette mindig. Ezeket olvastam nagy buzgalommal.

A szünnapokra haza jutottam az apai házhoz. Mi lesz most? Benn rekedtem a regényesdiben fülig, mi lesz most? hóimét kerül olvasmány? Apámnak könyves szekrénye gyér reménynyel kecsegtetett, tudva, hogy tartalma nagyobb részben német, részben latin, és legkisebb részben áll magyar művekből, kerül-e abból nekem való? A németet nem kedveltem, a latinnal nyakig voltam, a magyarnak éreztem most már szükségét. Eddig a bármi nyelvű képes könyveket kértem ki, most a szekrény kulcsát kértem, hogy magyar könyv után kutassak. Első, mit találtam *Ányos Pál*, aztán *Báróczi* művei voltak, utánok egy németből fordított kísérletes regény következett. A verses költeményeket illetőleg beismerem a bűnömet, hogy legkevésbé a lyrát kedvelem, a balladák és románzák jobban fognak rajtam, legjobban

a hősiek, tulajdonképen versbe szedett regények.

Az említett könyvekkel végezve, s tovább keresve találtam bőrbbe, arany díszítéssel kötött három könyvet, mint kitűnt, boldogult anyám hagyatékát, *Kisfaludy* Sándor műveit. A két első kötet «*Himfy szerelmeit*», a harmadik «*Regéit*» tartalmazta. A «szerelmek», kivált a «kesergő», kevésbé hatottak reám, — akkoron a szerelem még «terra incognita» — ismeretlen vidék — volt előttem, — ha gerjedt is bennem leányka, vagy éppen leány iránt holmi vonzalom féle, az a fi pajtás iránt kelt rokonszenvtől csak nagyobb szelidségszendesége által különbözött, az bizon öntudatlan túl Platói szerelem lehetett, — de később, midőn 20 éves korba jutottam, s azonnagyobb fokú rokonszenv gerjedt bennem a földi angyal — az aranyos iránt, akkor kezdtem érteni a költőt, és bibliámmá lett a Himfy szerelmei, kivált annak «boldog» része; mi több, kénytelen lettem részleteit is nemcsak ismerni, de tudni is, mert az úri menyecskék, és leányok lapok számra tudták a strófákat, illő érzelgéssel «betéve» declámalni, tőlök pedig, az aranyosoktól, hátra-maradni nem lehetett.

Rákerült a sor a «*Regékre*». Mindennek, miteddig olvastam-hallottam, hatása elfakult-eloszlott azon hatással szemben, melyet e

Regék bennem keltettek. E mű az én regényes hajlamaimban gyúanyagra találva forradalomszerű elragadtatással hatott reám, és uralkodóvá váltkedélyem fölött, túlszárnyalva minden eddig olvasottat. Lehet, hogy a lelkesülés superlativuma a fiatalság rovására esik, de ez esetben a naiv őszinteség esik javára.

A «magyar előidőből» való ezen «regék», a «Csobáncz, Tátika, és Somló» keltették bennem minden eddigi olvasmányaim közt a legerősebb hatást, melyet az évek után következők: Dobozi, Döbrönte, Kemend, a Sz. Mihályhegyi remete, A megboszott hit-szegő, hasonló gyönyörrel tápláltak, s hány-szor olvastam ezeket előlről kezdve végig, és ismét. *Kisfaludy* Sándor műve velem hált.

Legyőzhetetlen vágyam keletkezett mind e «történetek» számba vett «regék» színhelyeit látni, megjárni, bekalandozni. Addig erősködtem apám körül, hogy ha már egyszer expediciókint megjáratta velünk Esztergomot, hogy ott az építés alatt levő, s közel kész bazilikát megbámuljuk, annál inkább elküldhet bennünket a magyar előidők regéinek színhelyére, melyek érdekessége mindennek fölötte áll, — mert hát mi egy bazilika egy várromhoz, hát még öt-hathoz képest? — Végre sikerült.

Kisfaludy Károly műveivel később ismerkedtem meg. Színdarabjait előbb láttam szín-

Faragó József rajza.

padról, mint olvastam. Regényes hajlamaim iolytán hősi, és lovagi komoly darabjai tetszetek kezdetben, később vígjátékai, különösen a «Csalódások», «Pártütők», és «Kérők» emelkedtek ki a sok közül, és csábítottak arra, hogy vígjáték íróvá legyek. Tényleg azokat, melyekkel szárnypróbálgatásaimat kezdtem, az említett daraboknak modorban, irányban, szóval: minden'tekintetben való utánzásával irtain, — csak később láttam be, hogy a modern formákat kell követnem. — Elbeszélései, kivált a «Tollagi Jónás», nem különben versei, kivált «a Rákosi Szántó» kedvenczeim voltak. Pesten egyetemi deák koromban oly családnál laktam, melynél több könyvet, köztök 3—4 kötet *Kisfaludy* Károly-félét — hogy úgy mondjam — itt-ott hentergőben találtam; ezt azért vélem megjegyzendőnek, mert azok az akkori divat szerint a czim előtt képpel voltak ellátva, és pedig a szokott rézmetszet helyett *Kisfaludy* Károly sajátkezű festményeivel, sőt egy ily könyv szövegje is kézzel írott volt, állítólag a költő írása. Úgy vélem, hogy a családdal együtt azon könyvek is elkal-lódtak.

A regények kiválólag kedven ez olvasmányaimat képezték. A magyar regényeket a könyvben megjelenteket — körülbelül mindannyit olvastam; a németeknek nevesebb

részét, úgy fordításokban a francia és angol fenn forgókat szorgalmasan és kedvvel olvastam. Nem akarom itt a sok és külön nyelvű, magas rangú regényírókat osztályozni, sem felsorolni, csak a saját ínyem szerintieket, és reám legkiválóbban hatókat említem. Ezek ketten vannak: *Dickens* és *Jókai*.

Dickens személyeit, és cselekvényeit élő képekként állítja elő, az ő regényei írott kinematographiák; mozogni látja, beszélni hallja embereit az olvasó. Méltó versenytársául *Jókait* állítom. *Jókai* — azontúl, hogy tösgyökeres magyar — Dickenst sok tekintetben felül haladja, különösen élénk fantáziájával, mely az olvasót a hihetetlen dolgok hihetőségébe is bele hipnotizálja, továbbá ősi sajátszerű humorával, s irányával, melyekkel bámulóit elbájolja, és hogy ehhez azon hurt, mely magyar hangokat zeng, remekül pengeti. Pengesse is e hurt sokáig, — és mozogjon az ő kifáradhatlan kezében az a bájos, üde, aranyos toll, azon kézben, mely az aczéltoll korában is galambtollal ir. — () nagy hatást gyakorolt reám mindig, de ez más természetű, és sokkal későbbi, mint az, melyet *Kisfaludy* Sándor keltett. A két hatás különbségét megmagyarázza azon különbség, mely fellengős-ábrándos fiatalkor lobbékony tüze, s a férfikor parázsadta melege közt fenáll. *Jókai* művei közt a «Magyar Nábob»

lepett meg s hatott reám legjobban, bámulni pedig ... a «Dekameront» bámulom ma is. A drámai művek közt *Shakespeare* tragédiái keltettek bennem legnagyobb hatást, különösen Macbeth.

Mindez közel 60—70 évvel ezelőtt történt, lehet, hogy ma szerényebb hatásnak lennék a rabja, de azért az alkalom szülte felhevülés ma is bevonz az akkor elragadtató dolgok emlékezetébe, mely tán többé fel sem lobbant volna, ha te — barátom — bele nem sodorsz az elhamvadt dolgok, a hamu alatt pislogó parázs, lángra lobbantására.

Ejnovik Károly

Kőváry László.*

Ki beszél? Egy nyolczvan évet meghaladott erdélyi ember. Arra a feltett kérdésre, hogy mi volt gyermek- és ifjúkori olvasmányunk, miféle könyvek inspiráltak: nem tudok másképp felelni, minthogy beleképzelem magamat a mi gyermek- és ifjúkorunk lelki világába. A hatásra, melyet reánk a szülői ház, az iskola, a közélet szelleme s másodsorban a könyvek, írók gyakoroltak.

* Az érdemes szerző (*Bem* historiografitisa, a szabadságharc alatt) a következő címet adta e közleményének: »*A forradalomra lejött ifjúság olvasmánya.*»

Gyermekkorom első évei a Napóleon bukására következett európai reactio első tizedére estek. Az utca első látványa: fegyveres katonák hajtják az adót; fegyver között hátrakötött karokkal hajtott ifjú emberek, éneklik: *«Új-Tordában verbuválnak kötéllel; elfogják a szegény legényt erővel, erővel; a gazdagnak öt-hat fia, nem bántják; a szegénynek csak egy vagyon, elfogják.»* Nekünk gyermekeknek annál kínosabb látvány, nincs fogalmunk, hogy országgyűlés nem tartatván, a nemzet az adót, ujonczozást megtagadta. Az első könyv, mire otthon tekintetem esett, egy *Küldi Biblia*. Mellette a helybeli poéták művei: *Gyöngyösi* János új-tordai pap leoninus versei vaskos kötete, *Vida* tordai hadnagy tréfás históriája versekben, *Radák* Polika históriája, s az első vers mit tanultunk, szomszédunk téglási *Eresei* József mérnöktől: «Szép folyó az Aranyos, nem zavaros mint a Maros, itt születtem, itt rengettek, itt zárjanak koporsómba — majd százesztendőös koromba!» Gyermeekdalunk a «Már siess hazámba vissza vert seregem ...» s a «Hunnia nyög letiporva, sírnak a bús magyarok, hazájokban szélylyel szórva sújtják az égi karok. Megtellett már a magyaroknak búval töltött pohara, pusztá a Béla udvara!» S kaptam otthonról a benyomást: családneved ott van a Bethlen Gábor által

idetelepített hajdúk névsorában; keresztnéved anyai ágod adta, arról, kinek neve ott van kőbe vésve az Aranyos hidján. Apáról kurucz, anyáról székely vagy! — Iskolába mentünk. A mint az Abécztét végeztük, kezünkbe nyomták a *Rudimentát*, a Zenzor-grammatikát: tanulj, beszélj diákul; kezünkbe adták a Szent Históriát, tanulj zsidó történetet. Majd a görög-római Mythológiát, tanuld azok hitregéit. Csak a *lőcsei kalendárium* évenként hozott kis krónikája figyelmeztetett, hogy magyarok is vagyunk.

Első olvasmányunk, mint tantárgy, *Eso-pus* meséi. Jött a *Robinson*. De volt az iskolának egy kis könyvtára. Mint még gyermekek hozzájutottunk. A nagyok olvasták, mi hallgattuk. Legkedvesebb olvasmányaink közé tartozott *Sándor Henrik: Az isten bölcsességéről, Halló utolsó órája*, még kedveltebb: *Trenk kalandos élete*. S miből naponta olvastunk: A *római éjszakák*. Epedve vártuk, hogy új kőkoporsó fedele pattanjon fel, új nagy alak lépjen ki s beszéljen hozzánk, mint a kik egészen római fiukká képzeltük magunkat. — Hírlapnak hírét sem hallottuk. Hogy megnyílt az 1825-iki pozsonyi országgyűlés, hogy új világ kezdődik, fogalmunk se volt róla. Nagy Pál, *Balogh János* képe el volt terjedve, most megjelent a ponyván a *Széchenyié*. Keletkeztek a Casinók, a har-

minczas évek elején Tordán is megnyílt. A diákoknak szabad bemenettel. Ott találkoztunk az ébredő kor első munkáival, *Széchenyi* Hitelével, Stádiumával, *Wesselényi* Balítéleteivel, s a kor leghíresebb munkájával, *Bölöni Farkas* Sándor *Északamerikai utazásával*. De még csak annyira voltam fejlődve, hogy *Széchenyi* munkáiban kerestem a szállóigét: Magyarország nem volt, hanem lesz. A Balítéletekből az ragadott meg, hogy a magyar nép són ülve eszi sótalan kenyerét, s *Farkas* Sándortól, hogy Amerika'oly szabad, hogy a mint az odavetődött magyar magát kifejezte: Itt nincs Józsa Gyuri, hogy kiáltsa, hajdú, bankát elő!

Az iskolában, a Poétikában járta *Ovidius*, *Virgilius*, *Horatius*, a Rhetorikában *Cicero*, *Livius*, *Sallustius*, *Tacitus*, de különös kedvenczünk *Cornelius Nepos* nagyszerű hősei. Mihez hozzájárult az élet. A lengyel 1831-iki forradalom megbukott. Hozzák a lengyeleket, hangzik fel az iskolában. Kifutunk, sorba állunk. Elcsigázott, lerongyollott gyermekdiákok vonulnak el előttünk, a vilnai egyetem diákjai, viszik a fehérvári kaszamatákba. *Szilágyi* Ferencz *Kilója* első kötetében a szerencsétlen forradalmat megénekelte. *Bajza* megírta Apotheösisát, hogy «e porba omlott szép haza fel fog virulni még, van bíró a felhők felett, áll a villamos ég!» E

volt politikai bölcsődalunk. — A pozsonyi 1832-iki országgyűlés talpra állította Erdély vándor pátriótáit, a kik megyegyűlésről megyegyűlésre jártak. Tordán főispáni installatio. Megjelenik képzetünkben a megye. Az iskolák melletti templom udvara megtelik diszmagyaros, kardos, sarkantysus rendekkel. Robog a bandérium, hozza a főispánt. Kihallszik a dalárda, az éljenzés, utána a diszebéd, pohárköszöntőt taraczkdurrogás adja tovább. A rómaiaknak indított fiukból kipattant a magyar. Már vannak hírlapjaink. Az *Erdélyi Híradó* és *Vasárnapi Újság*. Olvassuk, hogy megnyílt Kolozsvárt az 1834-iki országgyűlés. Csakhamar, hogy fel is oszlatták, közkeletűvé váll *Bajza* dala: «Múltadban nincs öröm, jövődben nincs remény, hanyatló szép hazám, miattad vérzem én!» Ezzel a hangulattal mentem Kolozsvárra a filozófiára. A diák akkor «per pedes apostolomra» szokott járni. Állt még a várfal, álltak a várkapuk. A kapu alatt várda granatérosokból. A piacon várda. A gubernátor! ház előtt két faköpenyeg, két silbak. Fenn Észtői Ferdinánd főherczeg. Ledobolnak a fellegv árból, váltják a várdát; este végigdobolnak minden utczáat, veri néhány dobos a csapisztrát. Még ajkon van a 34-iki húshagyókeddi diákforradalom, hol a katonaság lőtt. Szép időket élünk, volt az első fővárosi benyomás.

Az iskola egyik tanárát gyászolta, ki mint beszéltek, a hazai történetet egész a mohácsi vészig diákul adta elő, itt magyarra fordította, végül pergett a könyv az ifjak arczán. Nemzetünk nagy temetője, Mohács, szegény hazám . . . s ezzel mindig megszakadt előadása, szava elakadt. De már járta az ifjúságnál *Berzsenyitől* a Romlásnak indult hajdan erős magyar, a *Kölcsey* Hymnusza, *Vörösmarty* Szózata. Nekünk már *Brossai* adta elő a világ- és hazai históriát. Mégsem vészett el minden Mohácsnál, ezt a benyomást keltette fel bennünk. A hazai történetre reáolvastuk *Budai* Esaias, *Pétzeli* József históriáját, a világtörténetre *Bötticher* akkor megjelent, életrajzokban irt történetét. A bölcsészeire *Kantot*, a protestánsok kedveltjét s az akkor divatossá lett *Hegelt*; megvallom, hogy olvastam mintegy a századik lapig, a melyen hemzseg az «ich», de az egész lapon egy pontot sem találtam, megszüntem Hegelista lenni. S örvendettünk, hogy megszólalt az első magyar bölcselő: *Szontág*.

Azonban a pensumhoz tartozó olvasmányok már nem elégítettek ki. Nagy hatást gyakorolt az akkori ifjúságra a színház, míg a pesti meg nem nyílt, a kolozsvári színház fénykora, *Shakespeare*, *Hugo* Viktor, *Schiller* darabjaival. Jöttek *Tóth* Lőrincznek jutalmazott darabjai s szíttuk magunkba Vörös-

marty Várnásza, Árpád ébredése gyönyörű nyelvezetét, melyet már eposzaiban csodáltunk. Eseményszámba ment az *Aruizkönyu* s benne *Eötuös* Kartausia. A lapok közül kedves olvasmányunk a *Nemzeti Társalkodó*, a *Regélő* s különösen a *Vörösmartyék Athenaeuma*. Míg aztán 1840-ben megjelent *Kossuth Pesti Hírlapja* s figyelmünket a politikára vonta.

Jogász lettem, új láthatár. Nem elégtük meg, a mit a kathedráról hallunk. Olvastuk a két első jogirót *Zsoldost*, *Szlemenicset*. Le volt már fordítva *Toqueuille* és *Bentham*. Forgattuk *Röttel*: Staats-Lexiconát. Tetszett *Beccaria* a halálbüntetés elleni fellépése. Divatos a *Sand* George, *Balzac* regényei, a *Tamás bátya kunyhója* olvasása. Különösen nyeltük a *Szemere* Bertalan utazását s hozzájárult a 41-iki erdélyi országgyűlés Kolozsvárt, hol felvonultak nekünk Erdély legnagyobb politikai szónokai.

A mint táblai cancellista, juratus lettem, szabadon száguldottam végig az akkor divatos írók mezején. A német irodalmat *Schiller* és *Goethe*, *Heine* és *Böhmé*, a francziát *Rousseau*, *Voltaire*, *Hugo* Viktor, *Dumas*, *Sue*, *Lamartine*, *Guizot*, *Thiers*, az angolt Lord *Byron*, *Walter Scott*, *Ossian* dominálták, legalább nálunk. Hogy reminiscentiáimról számot adjak: Böhmétől tanultam, hogy Német-

ország úgy áll össze, mint a kása a fazékban. Goethe *Faustjából* nem tudtam elfelejteni ezt a döcögös verset: «Bin ich doch noch so jung, so jung! Und soil schon sterben! Sebön war ich auch, und Das war mein Verderben.»

Ossianból: «Népem, te valál a kószál; melyről én sas felrepültem.» *Voltaire*től nem feledhettem: «bátir est beau, mais détruire sublime.»

S a francziáktól csábítólag hatott reánk *Lamennais* valami füzete s különösen *Béranger*. Nálunk a lyra hőse *Vörösmarty*, *Garai*, *Petőfi*, a novellairó *Kuthy* Lajos, a regény-író *Jósika* Miklós, a politikai irodalom, az encyclopedisták *Pulszky*, *Trefort*, *Szalay*, *Lukács* Móricz, *Eötvös*.

Végeredmény, hogy a forradalom előtti ifjúság annyi mindent olvasott, mintha polihistornak készült volna. Ha arról is számot kell vennem magamtól, hogy írásra mi inspirált, vissza kell gondolnom írói próbáimra. A Nemzeti Társalkodóban olvastam *Arokalji*, a prof. *Nagy* Ferencz, *Vándor*, a *Szentiuányi* Mihály Székelyalföldi utazását.

Hogy én is utazzak, 1837-ben Tekébe* mentem német szóra s Írtam a *Nemzeti Társalkodóban* «Teke és népszokásait». A Szi-

* Kolozs-niegyében.

lágyn nyaralgattam, kezembe akadt egy félívnyi nyomtatvány, «Szilágy, írta egy, kiadta egy más szilágyi polgár».

Beutaztam Szilágyot, *Brossai* kiadatta az Akadémia *Tudománytárában* 1840-ben. A sok novella-olvasásnak egy novella lett következménye, *Fiducia* címmel, kiadta az *Athenaeum* 1841-ben. De már megragadott *Benkő* József *Transiludniája*, beutaztam a Székelyföldet, megjelent mint önálló első művem a «Székelyhon» 1842-ben. A mint az iskolából kiléptem, *Brossai*, az én feledhetetlen mesterem így szólt: *Tilsch* könyvtáros meg akarja íratni Erdély statistikáját. Meg fogja írni. Gróf *Kemény* József, *Mike* Sándor, főkormányszéki levéltári igazgató szintén magát nézték ki s támogatják. Elővettem *Lassul*, *Fényes* Eleket.

Slatistikussá csináltak, 1847-ben megjelent Erdély statistikája.

De már, ha nem is kis ujjamban, könyvtáramban volt *Mikó*, *Kemény* János, *Cserei*, *Bethlen* Miklós, *Farkas* és *János*, azon gondolattal, vajha meg tudnám írni Erdély történetét.

S beütött a forradalom.

Hol serdülő koromat éltem, az iskola könyvtárában a kéziratok közt volt egy régi fakó ivpapir, s azon egy Európára szóló jóslat Magyarországra nézt e szavakra emlékezem:

Hungariae stella micabit — Magyarországnak még feljön a csillaga. A *Capistrán* jóslatának tartották. Az akkori ifjúság ezzel az érzelmmel köszöntötte az akkor úgynevezett magyar világot.

Dr. Róváry Károly

Jókai Nór.

Részlet a könyv közrebocsátójához
1902. szept. 13-án intézett leveléből.

Én már 1898-ban megírtam mind azt, a mit a saját irodalmi működésemről tudok «a Jókai jubileum díszkiadásának története» című kötetben, kiadták Révai Testvérek. A cikk e cím alatt van «Önéletrajzom», 134. laptól 154. lapig: tüzetesen az ön által feltett kérdésekre megfeleltem a 137. lapon. De még elébb ugyanott e cím alatt «Jókai a maga irodalmi munkásságáról» a 129-ik lapon. Méltóztassék e kötetet előkerestetni a könyvtárból s kiíratni belőle az ott megírt adato-

kai belátása szerint. Nekem most annyi a dolgom, hogy nem érek rá magamról gondolkozni, *nem is tudnék annál többet írni, mint a mi ott már megvan.*

A Jókai által megjelölt adatok.

... Húsz éves koromban már állandóan Pesten laktam s tagja voltam a Petőfi által tervezett *«tízek társaságának»*, melynek irodalmi missioja volt, de nem kezdett hozzá.

Petőfi befolyása nagy tényező volt pályám kezdetén. Az ő fényes sikerei buzdítottak engem is. Bámulói voltunk mind a ketten a francia romantikusoknak, azután *Shakespeare*nak, *Byron*nak, *Shelley*nek; első műveimen észrevehető a *Hugo* Viktor és *Sue* Jenő bálványozása; csak a humorisztikus munkáknál érvényesül valami önállóság. Kerestem a rendkívüliségeket, a soha meg nem történteket. Ambitíom volt olyan helyeken járni, a hol még *Pegazus* patkója nyomot nem hagyott ...

*

... A legelső regény, melyet olvastam, *Scott Walter* *Ivanhoe*ja volt, magyar fordításban. Németül már akkor tudtam jól: Pozsonyban tanultam meg, mint cseregyerek. (Az a szép szokás volt akkor, hogy a pozsonyi

német családok komáromi magyar családokkal kicserélték a gyereket, fiút fiúért, leányt leányért egy pár esztendőre: ez volt a legjobb tanrendszer a nyelvtanulásra.) Én azonban előszeretettel viseltetem az angol és francia költők iránt. Tizenöt-tizenhat éves koromban megtanultam angolul és francziául grammatikából nyelvmester nélkül, hogy *Boz Dickenst* és *Coopert* olvashassam eredetiben. A francziák közt első volt *Hugó* Viktor, a kit megkedveltem. Boznak még akkor csak egy regénye volt nálunk kapható a «Pickvick-klub». Coopertől az «Utolsó Mohikánok», *Hugótól* «Bug Jargal» és «Han D'Island». Ezekhez jött később *Sue* Eugen, kinek exotikus regényei (többek közt a «Női kékszakáll») végzetes szuggesztióval voltak a fantáziámra. *Dumast* legkésőbb ismertem meg a *Trois musquetaires*-ből. A mint azonban *Shakespeare* több művét megszerezhettem, *Lear* királyt, III. Rikhardot, ez az olvasmány végképp holdkórosává tett a nagy irodalmi planétának. Jogász voltam a kecskeméti kollégiumban, *Petőfi* pedig színész egy ott letelepült vándor társulatnál. Neki is jelent meg már két verse a lapokban. Együtt álmódoztunk elérhetlen dicsőségről és a mellett tanultunk angolul, francziául. Megtettük azt, hogy lefordítottuk *Lear* királyt és aztán rábírtuk a kecskeméti közönséget, hogy *Shakespeare*

Ex libris

Mosonyi-Pfeiffer rajza.

darabjára a színházat megtöltse és tapsoljon Lear királynak! Az a túlvilági mámor, a mit a fölséges szellemóriás ihlete támasztott agyamban, mentheti azt a vakmerőséget, hogy én, a tizenhét éves gyerek, egy dráma írására vállalkozzam (mindjárt a legmagasabbon kezdve) megírtam a «Zsidó fiú» című szomorújátékot, melynek hőse «Emericus Fortunatus» II. Lajos király kincstárnoka s azt beküldtem a magyar tudós akadémia drámai pályázatára. És a tudós akadémia ezt az én első művet dicsérettel tüntette ki, sőt a pályabírók kisebbsége (*Vörösmarty, Bajza*) a száz aranyos jutalomra ajánlotta. Ezzel alá volt írva vérszerződésemm annak az édes ördögnek, a kit úgy hívnak, hogy «poézis», a ki elvisz bennünket abba az örökké égő lángba, a mely folyvást éget, de soha el nem hamvaszt. . .

Dr. Jókai Mór

Prielle Kornélia Szerdahelyiné.

Rövid leszek, nem is tudnék másképp felelni, mert jelenlegi állapotomban meg van tiltva az írás, de meglenne tiltva az elmélyedő gondolkodás is, ha azt nem tartanám, hogy még az elmúlásban is az kár, hogy aztán gondolkodás nélkül veszteglünk . . .

Gyermekkorom olvasmányait az akkori magyar könyvek vezették ízlésben és rajongásban. *Jósika* Miklósnak majd minden műve fokként fejlesztette bennem az ifjúkor értel-

mét, ábrándjait és talán a honleányt is. Úgy emlékszem, hogy az *Utolsó Báthory* volt reám legtartósabb hatással.

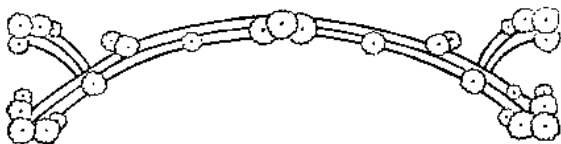
Azután jött *Petőfi* és csatlakoztam az általános hangulathoz, ha így fejezem ki magam, hogy rajongtunk egész lélekkel és hogy az megmaradt kitörölhetetlenül az elmémben, szivemben egyformán.

Következett az idegen irodalom regényvilága, ebben én is úsztam a divat, a kíváncsiság áramában, természetesen, hogy nagy része meg is zaklatott azon módon, a milyen czélból az a nyilvánosságnak adatott Írójától, de jöttek, mentek és én nem nevezek meg egyet sem, nehogy a soknak szórakoztatásáért hálátlan legyek. Eddig hát csak arról adtam számot, hogyan morzsoltam le szellemi táplálékomat, de itt említésbe kell vennem, hogy ezen közben két eredeti mű mennyire hatott reám. *Baksay* Sándornak a «Patak banyája», keresztül kasul járta az idegeimet, nem tudtam tőle szabadulni más dolgaimhoz, kis körömben házi felolvasásokat rendeztem belőle, úgy bizonyítgatva milyen remek hazai munka ez. Jól emlékszem, hogy *Jászai* Mari és *Feszt* Árpád, két kiváló szellemi tekintély, hű hallgatóim voltak és igazoltak engem. Hasonlóan megragadott és elragadott *Jókai* «Sárga rózsája», tehát íme két népies regény; a mi komolyan gondol-

közöba hozott: vajon nem jártam-e eddig (a salon élet) megállapodott volna-e nálam hívatlan utón? és hát színpadi működésem ha hamarabb így tudatára jutok: mennyire csodálom, bámulom, szeretem és ilyen viszhangja él bennem a magyar nép sajátságainak? Megegyeztem magammal, hogy hiszen két áldásával nem bírok hozzá a természetnek: a *Blaháné* csattogó hangja, vagy a *Jászai* tragikai orkánjával, hát jól van a kifejlődés így, a hogy van, talán hivatást teljesítettem ezzel is.

(Abbázia, 1903. aug. 4.)

Ortelle Cornelia
Gräfin de Győr

Falk Miksa.

Mi időn valamely klasszikus mű előadásánál színházban ülünk, feszült figyelemmel kísérve minden szót, mely a színpadról felénk hangzik, visszafojtott lélekzettel követve az ott lefolyó cselekvény minden egyes mozzanatát és még a függöny legördülése után is a látottak és hallottak utórezgését érezve lelkünkben: önkénytelenül kérdezzük: vajjon ezen megrendítő hatás okát egyedül az illető mű belértékében és legfőlebb még az előadó színészek művészetében kell-e keresni? Határozottan azt hiszem, hogy *nem*! A hatásnak legnagyobb része elveszne, ha

ugyanazt a darabot ugyanazzal a művészet-
tel ugyanazok a személyek adnák elő, de
péld. az én szerény lakszobámban világos
nappal és mindennapi polgári ruhában.
A hatás foka, habár nem kizárólag, de
mindenesetre igen nagy részben a «sceneriá»-
tól függ és így azon hatásban is, melyet
valamely irodalmi mű reánk gyakorol, döntő
tényezőt képez azon szellemi és erkölcsi lég-
kör, melyben lélegzünk, azon külső viszonyok,
melyek közt élünk, midőn amaz olvasmány-
nyal foglalkoztunk. Ez teszi aztán magya-
rázhatóvá azt a különböző impressiót is,
melyet nem egyszer ugyanazon mű két <
emberre tesz, akik különben a műveltségnek
teljesen azonos színvonalán állanak.

Midőn tehát azon kérdéssel állok szem-
ben, vajjon fiatalkori olvasmányaim közül
mily munkák voltak azok, melyek én reám
a legmélyebb hatást tették: mindenek előtt
arra kell figyelmeztetnem, hogy az én fiatal-
korom derekát a múlt század negyvenes évei
képezték, tehát a magyar nemzet kultúrai
életének renaissance-korszaka. A levegő akkor
telided tele volt villamossággal, minden, a
mit az ember érintett, szikrát adott és főleg
a fiatalság volt az, mely legélénkebben vett
részt e nagy nemzeti mozgalomban. Az iro-
dalom terén kegyeletünk és lelkesedésünk
tárgyát képezték a régóta ismert és elismert

klasszikusaink *Berzsenyi*, *Kazinczy*, *Kölcsey*, *Kisfaludy*, hanem határtalan örömmel üdvözlöttük az újakat, a kezdőket is, nem műveik abszolút értéke miatt, hanem mert akárcsak közlegény! minőségben beállottak abba a nagy armadiába, mely célul tűzte ki magának a magyar nyelvet az őt megillető uralkodói trónra felemelni és ezen a nyelven európai színvonalon álló irodalmat teremteni. A mai nemzedéknek nincs fogalma arról a rajongásról, melylyel akkor — mindannyian — kiki a maga körében amaz eszmény valósításáért működtek. A pesti «magyar-utczá»-ban volt egy kis földszinti szobácska; ott lakott *Lisznyay* Kálmán, akkor még nagyon fiatal ember, a ki engem — habár még nálánál is sokkal fiatalabb voltam — barátságára méltatott. Ott jöttünk össze hetenként egyszer-kétszer, a kik az új irodalom, a «fiatal Magyarország» iránt különösen érdeklődtünk: ott ismerkedtem meg *Petőfi*-vel, ki akkor szintén még csak fiatal kezdő volt. Nekem jutott az a feladat, hogy ezen fiatal óriások szárnypróbálgatásaira irányozzam az idegen, főleg a német közönség figyelmét. Amaz időben volt Pesten egy hetenként kétszer megjelenő német lap «*Dér Spiegel*»; ott jelent meg tőlem *Petőfi*, *Garay*, *Bajza*, *Lisznyay*, *Kerényi* és mások első költeményeinek német fordítása az eredeti vers mértékének megtartása

mellett. Ha valakit érdekel, nézze meg ezeket a fordításokat, hanem azoknak megbírálásánál ne feledje el, hogy én akkor — 1844-ben — tizenhat esztendő voltam, de annyiban talán mégis szereztem egy kis érdemet, a mennyiben addig nem magyar lapok vajmi ritkán vettek tudomást magyar irodalom, főleg magyar költészet létezéséről. Az én példamat követte nemsokára *Benkert* K. M. a ki «*Kertbeny*» álnév alatt szintén egyes magyar költemények német fordítását tette közzé, a kiről azonban egy malitiosus bíráló azt írta, hogy Kertbeny mindazokkal a tulajdonokkal bír, melyek az általa elvállalt munka teljesítésére szükségesek háromnak kivételével t. i. nem tud magyarul, aztán nem tud németül, és végre nem tud verselni.

A régi és az új költői nemzedék közt mintegy közepett, de már akkor is igen magas piedesztálon állott *Vörösmarty* Mihály; vele szemben főleg a fiatalság lelkesedése nem ismert határt. Még ma is csak mély megindulással emlékezhetem vissza egy jelenetre, mely amaz időlájbán — annak most majdnem hatvan esztendeje — lejátszódott. A pesti evang. gymnasium hatodik osztályába jártam. Egyik reggel belépett a tanár, szokott méltósággal leült kathedráján és várta, míg a fiúk elhelyezkedtek. Aztán fölemelkedett és szokatlanul ünnepélyes hangon körülbelül

ezeket monda: «Nagy nemzeti költőnk *Vörösmarty* Mihály (az összes fiatalság felpattant és oly éljen ordításba tört ki, hogy a tanár néhány perczig nem tudta beszédét folytatni) nagy nemzeti költőnk *Vörösmarty* Mihály a minap vendége volt gróf *Károlyi* Istvánnak, annak főthi kastélyában; a gróf, a mint illik, minden képzelhető kitüntetésben részesíté illustris vendégét, ez pedig hála fejében «főthi dal» czim alatt egy gyönyörű költeményt irt, mely ma nyomtatásban megjelent, akarjátok-e meghallgatni?» (Falrendítő: halljuk, halljuk!) És most a tanár elszavalta a főthi dalt. Annak a lelkesedésnek leírására, mely e vers hallatára kitört, toliam nagyon is gyöngé. «Halljuk még egyszer!» A tanár még egyszer felolvasta és két nap múlva nem volt senki az egész osztályban, a ki a főthi dalt könyv nélkül ne tudta volna.

Magától értetű, hogy szellemi táplálékunkhoz a mindennapi kenyeret a regény-irodalom szolgáltatta, melynek terén majdnem naponként valami új sensáció merült fel. Az angolok közül nálunk *Scott* Walter, *Buliver*, *Marryat* és *Boz* regényei csaknem oly népszerűek voltak, mint saját hazájukban. Ugyanez áll a francziákra nézve. Mikor *Georges Sand* «*Consuelo*»-ját egyik kollégám kölcsön adta — estefelé jutotta könyv kezemhez — édes anyámtól két faggyúgyertyát

kértem; az egyiket meggyújtottam és kezdtem olvasni a Georges *Sand* regényét; éjfél tájban az egyik gyertyának vége volt, meggyújtottam a másikat és reggelig végig olvastam a regényt; ágyat amaz éjjel nem érintettem. Aztán következtek *Hugo* Viktor idegrázkód-tató művei: «A notredamei toronyőr», «Bug Jargal», «Egy halálra ítéltnek utolsó órái». Sue Eugene regényei: «Les mystères de Paris», «Le juif errant» bejárták az egész világot és az első sok utánzásra is talált; úgy emlékezem, hogy nálunk is «Pesti titkok» cím alatt valami silány munka megjelent, mely csakis a címének köszönhetette nagy kelendőségét.

Hanem bármennyire bámultuk is mind-ezen művek geniálitását, a mi szemünk előtt azoknak nagy közös hibájuk volt — idegenek voltak, nem csak nyelvökre, hanem tárgyukra és szellemökre nézve is. Képzeltető már most, mily örömujjongással fogadtuk első műveit annak az írónak, a ki főleg *Seolt* Walter érdekesítő előadási modorát teljesen elsajátította, tárgyait pedig a magyar nemzet történelméből merítette és — maga is tősgyökeres magyar ember lévén, még pedig erdélyi, tehát a legjavából — elejétől végig magyar szellemtől áthatott munkákkal lepte meg a közönséget. Ez b. *Jósika* Miklós volt, kinek regényei «Csehek Magyarországon», «Abafi», «Zólyomi» stb. a szó teljes érteimé-

ben a palotától a kunyhóig meghódították a magyar értelmiséget. E regények nem sokára német fordításban is megjelentek; ennek kiadója *Heckenast* Gusztáv akkori híres nyomdatulajdonos volt. Az egyik regényt — «Zrínyi a költőt» — 1847-ben én velem fordíttatta németre, a mi reám nézve annyiban fontos eseményt képezett, a mennyiben az ezen fordításért tiszteletdíj fejében *Heckenast*-tól kapott 80, mond nyolczvan forint képezte azon egész tőkét, melylyel én ugyanabban az évben, mint kizárólag magára utalt, sehonnan támogatásban nem részesülő 19 éves fiatal ember, teljesen ismeretlenül Bécsbe mentem, hogy az ottani műegyetemen tanulmányaimat folytassam.

Visszatérve az idegen regény-irodalomra, az angolnak és a francziának minden jelentékenyebb termékével megismerkedtem, a némettel azonban fiatakoromban nem igen foglalkoztam: a Jungdeutschland akkor kezdte meg szárnypróbálgatását, mely én bennem egyáltalában nem bírt emótiót kelteni. Annyival komolyabban tanulmányoztam a német philosophusok műveit. Nekem akkor az a szokásom volt, hogy ha olvasás közben valamely passus nagyon megtetszett, ezt azonnal kiírtam külön füzetkébe és ezen füzetkép rövid idő alatt egész rakássá halmozódtak fel. Egyik ilyen füzetke — 1844-ből —

még ma is megvan, tehát ötvenkilencz éves és én — ha ezen dicsekvés felett nevetni méltóztatnak, azt se bánom — én még ma is sokszor végig nézek ezen a füzetben és nem győzőm bámulni, hogy honnan vettem az időt, annyit össze- vagy helyesebben össze-vissza olvasni. Mert rendszer nem volt az én olvasásomban; nem volt senkim, a ki e tekintetben útba igazított volna és így ott a kivonatok alatt egymás mellett állnak e nevek *Herder, Lessing, Börne, Mendelssohn, Lenau, Victor Hugo, Lamartine, Heine, Goroué* István (a későbbi kereskedelmi miniszter, a ki abban az időben «Nyugat» czím alatt külföldön tett utazását leírta) aztán vannak kivonatok egy ugyanakkor Lipszében magyar nyelven névtelenül megjelent «*Daguerotyp*» czimű röpiratból stb. «Kraut und Rüben» miként a német mondja, de azért nem sajnálom az időt, melyet ez olvasmányokra fordítottam, mert annak köszönhetem, hogy bizonyos — habár szerény terjedelmű — encyclopádikus miveltséggel bírok és alig van oly szakma, melyben teljesen idegennek érezném magamat, hanem persze olyan sincs, melyben valóságos szakember tekintélyére tarthatnék igényt. Másfelől mindenki természetesnek fogja találni, hogy az olvasás ily rendszere vagy rendszertelensége mellett egyes írók vagy egyes művek egész jellememre, írói egyéni-

ségemre irányadó, úgyszólván döntő hatást nem gyakorolhattak, hanem hogy egyéniségem a legkülönbözőbb tényezők együttműködésének productumát képezi.

Hogy azonban gyónásom teljes legyen, az imént mondottakat még egy kis toldalékkal ki kell egészítenem, két íróról szólván, a kiknek művei, habár egymástól nagyon eltérő irányban, mégis szokatlanul mély hatást tettek reám. Mind a kettő német volt — francia hangzású névvel.

Az egyiknek neve *Lafontaine*, de ez nem a híres francia meseköltő volt, hanem német író, ki a múlt század első negyedében élt és a kinek regényei két évtizeden át az akkori közönségnek, főleg a nőknek, kedvencz olvasmányát képezték. Miként jutottam én ennek az írónak a munkáihoz? Körülbelül 13 éves voltam. Édes anyám egyszer távol volt és én ezt az időt arra használtam fel, hogy az ő varróasztalkájának fiókját alapos motozás tárgyává tegyem. Leghátul egy könyvre akadtam, kivettem; a címlapon az volt: «Die Vestalin. Roman von A. *Lafontaine*.» Kezdttem olvasni és érdeklődésem lapról-lapra fokozódott. Ekkor belépett édes atyám. «Hát te mit olvassz itten?» kérdé és ezzel a könyvet kivette kezemből. Valódi rémülés fogta el, midőn a címlapot megnézte «Ejnye te haszontalan gyerek, hogyan jutsz te ilyen

veszedelmes könyvekhez?» Magától értetődik, hogy a «Vestalin» azonnal eltűnt atyám kabátjának zsebében. Hanem — «veszedelmes könyv!» Ugyanis mi veszedelmes lehet ebben a szép könyvben! Ezen naptól kezdve nem ettem ozsonnát, hanem azt a két krajczárt (nagyon szegény emberek voltunk), melyet naponként ozsonnára kaptam, összeraktam, míg együtt volt az a kis összeg, melylyel a kölcsön könyvtárnál az egy heti bérlet árát fedezhettem. Talán nem kell mondanom, hogy most valódi mohósággal neki estem *Lafontaine* regényeinek és a leg-rövidebb idő alatt mindnyáját elolvastam. Ha szüleim és testvéreim sétálni mentek és a lakást elzárták, én — egy óriási darab kenyérrel ellátva — a lakás bejáratától balra eső, a padlásra felvezető lépcsőre ültem, hol ilyenkor senkisémet járt és belemélyedtem *Lafontaine* holdvilágos költészetébe. Nagyon megindító jeleneteknél a könyv csak úgy csordult a szememből; ekkor letettem a könyvet, nagyot haraptam a kenyérből és ezzel csendesítettem érzelmeim háborgó tengerét. Ezekben a regényekben nem volt egy szó, mely a legszigorúbb erkölcsbíró előtt meg nem állhatott volna; de boldogult atyámnak azért mégis igaza volt; a «veszedelem» abban állott, hogy ez az olvasmány az ifjú izgékony lelkét a reális élet földjéről felvitte egy beteges

sentimentalismus ködregiójába, a honnan nehéz volt a visszatérés. Nem tagadom, hogy én magam is sokáig állottam ezen olvasmány mámorító hatása alatt, hanem — il faut vivre!

Az élet prózája kérlelhetlen kézzel tépte szét ama ködfátyolokat és ha az ember kénytelen — maga is még félig gyermek lévén — más gyermekeknek «leczkéket» adni, még pedig naponként egy órát, havonkénti két forint fizetésért: akkor az ördög viszi el a vesztaszüzeket egész companiájukkal és így nálam is a La/bnfazne-epizóda aránylag rövid idő alatt végét érte. Évekkel utána, mikor már Bécsben laktam, egy ottani íróval az én hajdani Lafontaine-lázamról szólva — említett író társam, a ki már öreg úr volt, elbeszélte nekem, hogy ő nemcsak személyesen ismerte ezt a Lafontaint és annak nejét, hanem sokszor házukban is megfordult. «Tudja-e — mondá — miként készültek ezek a regények, melyek Önnek fantáziáját, annyira lenyűgözték? Lafontaine megírta regényét egészen az utolsóelőtti fejezetig; aztán a kéziratot estve magával vitte be az ebédlőbe és vacsora után felolvasta felesége előtt. Az asszony lázas figyelemmel kísérte az egyes fejezeteket és mikor már csak az utolsó fejezet, a «megoldás» volt hátra, az asszony könybelábadtan férje nyakába borult

és zokogva monda: «Gib sie ihm!» («add oda neki», már t. i. a leányt a szerelmes ifjúnak); másnap aztán *Lafontaine* megírta a regény végét, melynek hőse mindenféle megpróbáltatás után szíve választottját, végre mint nejét szoríthatta keblére.»

Egészen más, sokkal mélyebb és komolyabb hatást gyakorolt téám az elébb említett két német író másodika, szintén francia hangzású névvel: *Jean Paul* — polgári nevén Johann Paul Friedrich *Richter*. Ezt az író-t minálunk még akkor is csak nagyon kevesen ismerték, midőn Németországban valódi lelkesedéssel fogadták minden újonnan megjelenő munkáját és még kevesebben ismerik ma, midőn még a német közönségnek nem csekély része is elavultnak mondja. Meglehet! De hisz lassacskán mindegyikünk elavul, anélkül, hogy ezért teljesen értéktelenné válnék. Én éveken át, akárhová mentem, gond-üző gyanánt mindig magammal vittem Jean Paul munkáinak egy-egy kötetét és mindig új meg új élvezetet merítettem annak tartalmából. Megengedem, hogy az olyan költői elbeszélések, milyen a «*Leben und Sterben des Schulmeisterlein Wutz*» vagy a «*Quintus Fixlein*» nagyon is kirívó ellentétben állnak főleg a mai kor realizisztikus irányával. Bécsben ismertem egy nálamnál sokkal idősebb katb. papot, pater Bruno *Schön*

Szentgyörgyi Béla rajza.

minorita-szerzetest, a ki — mint *Gunther* bölcsészeti iskolájának egyik legszelleme-
sebb növendéke — igen értékes munkákkal
gazdagította a philosophiai irodalmat. Na-
gyon sokat érintkeztem vele és ő valóban
atyai szeretettel viseltetett irántam, a sokkal
fiatalabb kezdő író iránt. Ő nem osztotta
Jean Paul iránti rajongásomat. «Hagyjuk ezt
— monda nekem egyszer — Ön nem az
egyetlen fiatal ember, a kit ez az író meg-
igézett; ha majd öregebb lesz, e tekintetben
másképen fog gondolkozni.» Nos, azóta nem
csak öregebb, hanem határozottan öreg let-
tem, de *Jean Paul* műveinek soha el nem
hervadható költői szépségei még ma is épen
úgy elbájolnak, mint ötven évvel ezelőtt.
Magyar íróársaim közt is csak egyetlen
egyet találtam, a ki velem ebben a tekintet-
ben egy véleményen volt: az én boldogult
Csernátony Lajos barátom; ő le is fordította
Jean Paulnak egyik kisebb dolgozatát «Die
Neujahrsnacht eines Unglücklichen» és ha jól
emlékezem az «*Ellenőr*»-ben ki is adta, ha-
nem úgy látszik azon hatásra nézve, melyet
e gyönyörű mű a magyar közönségre gya-
korolt, oly kevésbé biztató tapasztalatokat
tett, hogy ezzel az egy kísérlettel be is érte.
Egyébiránt, bármily véleménynyel legyen
valaki *Jean Pániról*, én hálatalten áldom
emlékét, mert — si licet parva componere

magnis — tőle két dolgot tanultam, a mihez aztán irataimban is mindenkor tartottam magamat: először azt, hogy írónak soha egy perczig sem szabad megfélekednie arról, hogy az olvasóközönség csak emberekből áll, ezeket pedig csak úgy lehet meghódítani, ha nem csak eszökre, hanem kedélyökre is hatunk, nem csak gondolataikat, hanem érzelmeiket is az általunk kitűzött cél szolgálatába szegődtetni képesek vagyunk. — Másodszor, hogy bármily komoly legyen a tárgy, melylyel foglalkozunk és bármily komolyan és alaposan értekezzünk róla, a humor néhány cseppe, kellő helyen alkalmazva, csak fokozza előadásunk élvezhetőségét «Pulchrum est dissipere in loco» mondák már a régiek; abban pedig, hogy miként kelljen a költői képzelet alkotásait harmóniába hozni a mindennapi élet prózájával, ebben *Jean Paul* csakugyan mester volt. E tekintetben senkisem jellemezte őt jobban, mint az a biographusa, a ki azt írta róla: «hogy ez az ember a legmélyebb tudományal telt, a legmagasabb költészettől átlenggett elmélkedést ír a lélek halhatatlanságáról és egyidejűleg már előre is örvend annak a tojáslepénynek, melyet felesége ezalatt a konyhában számára készít» . . .

Nem folytatom! Úgy sem vagyok megelégedve azzal, a mit irtani és az olvasó

alkalmasint még kevésbé az. Érzem, hogy tulajdonképpen valami határozott választ nem tudtam adni a felvetett kérdésre, hogy t. i. mely írók vagy munkák voltak reám irányadó hatással, legfőlebb azokat az okokat soroltam elő, melyeknél fogva egyes Íróknak *nem* tulajdoníthatok irányító befolyást az én szellemi működésemmre. Bocsánatot kérek tehát, ha e tekintetben a várakozásnak meg nem felelhettem, de másfelől álszerénység nélkül mondhatom, hogy ezen kis csevegést csakis az általam különösen tisztelt közrebocsátó úr kívánságára irtani és azokat minden praelentió nélkül adom át a nyilvánosságnak. Minden ambitióm ki lesz elégítve, ha az olvasó legalább teljesen elvesztettnek nem fogja tekinteni azt a negyedórát, melyet ez igénytelen sorok elolvasására áldozni szíves volt.

Falk Miksa

Vámbéry Ármin.

Már zsenge gyermekkoromban nagyon szerettem az útleírásokat. Később a nemzetközi európai költőkben gyönyörködtem és legnagyobb hatást gyakorolt fiatalkori elmémre — *Byron*, *Thomas Moore* és *Shelley*. Ezeket föl váltotta később a keleti költői világ, névszerint *Szaadi*, *Hafiz*, *Khakani*, *Firduszi* és *Dsámi*. Mint polyglott persze *Tegnér*, *Calderon*, *Lopez de Vega*, *Lermontoff* és *Puskin* iránt is nagyon érdeklődtem, de életirányt csakis az angol irodalom adott.

Vámbéry Ármin

Baksay Sándor.

Gyermekkoromban állandó olvasmányom volt a *Biblia*; ezután *Vörösmarty* és *Mikes Kelemen*. Szerettem *Gvadányit* és (mythologiai jegyzeteiért) a *Leoninus Gyöngyösit*.

Volt alkalmam megismerkedni a 30—40-es évek egész irodalmával.

Cornelius Nepos, *Horatius*, *Virgilius* és *Ovidius* kötelességen túl is kedves olvasmányaim voltak. Melyik minő hatással volt reám, most már nem tudnék számot adni róla.

Herman Ottó.

Ön azt kérde tőlem: «Mely könyvek tették reám korá gyermekségem óta a legnagyobb hatást?»

Az első, legkedvesebb könyvem, a melyet a gyermek szeretetével öleltem magamhoz, 4 egy kétnyelvű «*Orbis sensualium pictus* stb.» röviden «*Orbis pictus*» volt, mely a XVIII-ik században kelt t. i. kiadás szerint — és egyszerű, végtelenül naiv képekkel volt felszerelve ,

Ezt a könyvet szenvedélylyel bújtam és atyám

a legnagyobb örömmel nyújtotta azokat a felvilágosításokat, melyekre rászorultam.

Azt hiszem, hogy ennek a könyvek köszönöm azt a tömörséget és világosságot, a mely irataimban talán érezhető.

A második fok *«Robinson Crusoe»* volt. Nem az a mai — mondhatnám hígított — kiadás, hanem egy nagyon egyszerű, a gyermek felfogásához alkalmazott elbeszélés. Való igaz, hogy még ma, 67 éves koromban is tisztán érzem annak a hatásnak a rezgését, a melyet a talált arany rög elrúgása és az a vágy gyakorolt rám, hogy bár egy darab vas akadt volna, a mely nagyot könnyíthetett volna Robinson munkáján. Küzdelmes igen nehéz ifjúkorom legnehezebb helyzeteiben mindig önmagamra támaszkodtam, s a kincset mindig a munka értékével viszonyítottam, még pedig tudatosan.

A harmadik fok *«Amerika fölfedezése»* volt. *Columbus* meggyőződésének kialakulása, az elindulásban megnyilatkozó elszántság, a lázadókkal szemben tanúsított állhatatosság s a krízis tetőzésén felhangzó *«Föld 1»* kiáltás, mindez a legmélyebben érintette lelkemet.

Az *Amerigo* féle embereket gyűlöltem, ellenben *Las-Casas* iránt a legnagyobb tisztelettel voltam eltelve.

Ez a három fok adja meg egyszersmind az irányt, a melyet ma is *«olvasmány»* tekin-

telében legszívesebben követek; ez értelem-fejlesztő. A mi az ember lelkiületének színére tartozik, abban az abszolútnak vagyok híve.

Bizonyos szépirodalmi termékekkel szemben, a melyeket mások «fálnak», nagy az ellenszenvem, s csak akaratom bír reá, hogy elolvassam mégis azokat, a melyeknek nemismerését a társadalom és az irodalmi divat «culturae defectus»-nak szokta tekinteni; olvasom azonban azért is, hogy ítélő lehetőségemet élesítsem, s itt-ott bírálhassak is.

Első magyar poétám *Csokonai Vitéz Mihály* volt; a prózában *Kölcseyt* bámultam, azután jött a nagy trias: *Petőfi*, *Arany*, *Tómpa*, velők *Czuczor* is.

Íme tisztelt uram! itt a kezdet és az indulás képe. Nem fontoskodás adta a tollat a kezembe, mert én is tisztában vagyok értékemmel: ephemer az!

Herman Olli

Ágai Adolf.

Kuszább, egyenetlenebb módon tán soha senki sem fogott még bele a könyvolvasásba, mint én.

Megjegyzem, hogy 14 éves koromig fáztam minden olvasmánytól, annyira játékos voltam. Míg egyszer Abonyban egy német suszterlegény arra kért, hogy, míg ő talpal, olvassak neki; kapok érte jutalmul egypár piczi játék-csizmácskát. A könyv címe: «Vendelin von Höllenstein oder die Geisterglocke um Mitternacht; eine Geister-Ritter- und Räubergeschichte.» Szerzője nevét, elég háládatlanul, elfelejtettem. Olvasás közben, bár nappal esett meg, az történt, hogy a

majszter, a majszterné, a másik két legény s a vargainas mind ott felejtkeztek körülöttem s noha nyár derekán voltunk s fényes nappal folyt az olvasás, mindnyájan belefáztunk. Ez volt uram, az én *első* olvasmányom. S intenzitásra, mondhatom, azóta csak «Raskolnikov» s a *Maupassant* «Horlája» hatottak rám ilyen mértékben.

Közben a *Márton* Ferenczék házánál (*Abonyi* Lajoséknál) élő öreg francia bácsi, Mr. *Dnbois*, ártott bele minket a francia nyelvbe. Gözerővel haladtunk benne. S mert hogy muszáj volt: elolvastatta velem *Fénélon* bácsi «*Telemaqueját*». Ez a didaktikus könyv még jobban elvadított volna az olvasástól, ha a kályha vállán, a Feri szobájában, föl nem fődözöm a *Sue* «*Sept péchés capitaux*» cz. regénysorozatát — akkoriban olyan könyv, mely nagyon fölkaparta a közönséget. Mohón neki estem s hogy amúgy is tüzet könnyen fogó fantáziámat magas hőfokra fütöttem, szinte belebetegedtem. És — milyen is az az egyszer felpiszkált olvasó vágy! — nem kevesebb gyönyörűséggel ejtettem, legott *Sue* után, a jó *Heinrich Joachim Campe* «*Robin- 4* sonjának» sorát. Ezután örült összevisszaságban *Emerson* s *Paul de Rock* s ezek után *Jósika* «*Abafija*» — németül *Klein, Kilényi* Hugó úr ő méltósága apjának fordításában.

(A mely fordítás simább is volt mint az

eredetinek nyekergő magyarsága.) *Schmidt* Kristófot követték *Lamennais* «Paroles d'un croyant» (egészen megtisztultam belé a vére-met még egyre forraló Sue-series után) s *Lamennaist Hoffmann* és *Gabitz* gyerek-könyvei. Míg végre édes apám rendet csinált bennem és körülöttem s ő vezetett azontúl, mondhatom: bölcs Ítélettel s linóm Ízléssel.

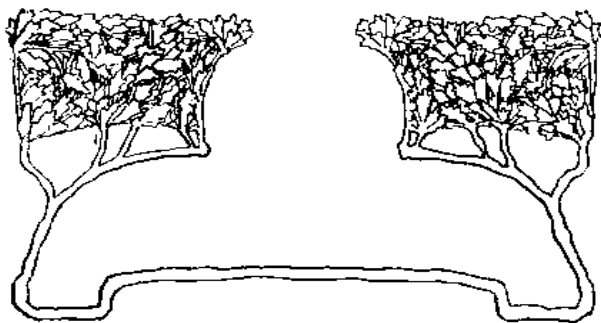
S itt bátran be is fejezhetném, mert amit azóta szedtem magamba, igazság szerint meg sem taksálhatnám. Valamint mindig annak a hegedű- vagy zongoraművésznek van igaza, a kit utoljára hallottam: azonképen remeklő *Maculay* után a *Taine* csodaszép muzsikáját vallottam a legtökéletesebbnek. S így tovább végig a világlitteraturán.

Jellemző, hogy tett kérdéseivel ellenkezőleg: első sorban is az idegenekkel számolok be, az egy *Jósikát* kivéve. De hát így volt s hűség szerint így is számolok be vele.

A legerősebb impressiót, a mi oly természetes is, a magyarok közül *Petőfi* és nem is utána, de vele együtt, *Arany* János szereztek nekem.

A mit ön «szellemi működésem irányításán» ért: erre szabatos választ nem adhatok. Az ember assimilál physice és psychologicce egyaránt.

Gróf Kuun Géza dr.

Az értelmes és figyelmes olvasó igen sokszor számot fog adhatni magának s a kérdezőnek azon hatás felől, a mit reá az általa olvasott könyv tett s talán még azt is meg fogja mondani, hogy választása miért esett egyik vagy másik könyvre, kinek biztatására s minő ajánlatra vette kezébe a könyvet. De az ilyen olvasó se fogja mind ezt minden olvasmánya alkalmából megmondhatni és nem idők múltával, mert

vannak gyengén érezhető hatások, élénktelen, hogy nem mondjam színeden képek, s ezek s utóbbiak emlékei hamar elenyésznek. Nem minden értelmes olvasó egyszersmind figyelmes olvasó, de ha a két tulajdonitmány meg is volna az illetőben, akkor is a könyv reája nézve nagyon múló s csekély hatású lehet, mert a véletlen olyan könyvet adhatott kezébe, mely a dolgok mélyébe nem száll, nem emelkedik, fénysugártalan s melegség nélkül szütkölködő s néha a komoly olvasóra éppen a nagy hatásra törekedő könyvek lesznek hatástalanokká.

Nálunk, fájdalom! sokkal kevesebbet olvasnak mint Nyugat-Európa néhány más országában és elég sokszor honfitársaink csak akkor olvasnak, mikor másképen nem tudják eltölteni az időt, így az indóházak várótermeiben, a vasúti kocsikban, gőzhajón utazva, az ágyban elalvás előtt, ha nem tudnak elaludni, de annak biztos reményében, hogy olvasmányuk minél előbb álomba ringatja, sokan csak a fényképésznél vesznek 4, könyvet kezükbe; feles számmal vannak azok, kik csupán csak hírlapokat olvasnak s a könyvek helyett beérik a néha nagyon is szűkös könyvismertetéssel. Azoknak is száma igen nagy, kik regényeknél egyebet nem olvasnak és bár legalább a jó regényeket olvasnák!

A gyermek nem maga keresi ki könyveit, mások vagy a véletlen szolgáltatja azokat kezébe. Az értelmes és élénk képzeletű gyermekre igen nagyon s néha jövőjére eleve elhatározóig hatnak olvasmányai; előszeretete valamelyik könyve iránt, leginkább abban nyilatkozik, hogyha történetkönyv vagy életírás, annak hősével szereti magát azonosítani, ha földrajzi vagy útleirási, hogy az illető tájakat s vidékeket saját szemével óhajtja látni s hogy abból ismételve olvasgat. Őseink is, ha olvasni szerettek, azon időkben, midőn még egy év, sőt egy évtíz alatt is kevés könyv hagyta el a sajtót, ugyanazon könyvet, ha abban lelki orvosságot vagy szellemi táplálékukat találták, minden esztendőben kedvező körülmények közt ismételten végigolvasták, így nagyanyám gróf *Gyulai* Ferenczné szül. *Kohányi Kácsándy* Zsuzsámra, a ki sokkal többet olvasott mint az akkori nők legtöbbje, mert hiszen még a görög költőket is olvasta az eredeti szövegben*, ha tehette, évenként elolvasta a *Bibliát* s *Müller* János világtörténetét. A terjedelmes munkák azon idők olvasni szerető egyéneit nem riasztották vissza s voltak olyanok, kik *Guthrie* és *Gray* világtörténetének 87 kötetét végig olvasták, mert a könyvekben való lapozgatás az újabb

* Kazinczy Ferencz és kora. Írta Toldy Ferencz. 1859., k. 57. 1.

s legújabb idők dátumát viseli magán, a midőn a sajtó évi terményei oly nagy számra gyarapodtak. Most többen vannak, a kik egy könyvnek végét olvasták csak, mások a kezdetnél nem mentek tovább, olyanok is vannak, kik olvasmányukat a könyv közepénél kezdték s azt hiszik, hogy ebből megtudhatják, hogy mi következik s mi az előzmény s az előszót és a bevezetést bizony kevesen méltatják figyelmükre. De nem csak az elolvasott könyv tehet mély hatást a gyermekre, hanem néha a könyv külsője is, az ódonszerű kötés, a betűk idegen volta. Az első görög nyelvű könyv reám is nagy hatással volt gyermekkoromban, a könyvet nevelőm *Gondol* Gedeon szobájában láttam, *Aristoteles* «Opera omnia»-i voltak; rendkívül érdekelt a könyv ódon tekintete, de még ennél is inkább érdekelt a görög Írás betűi. Évek múlva egy más könyv tett nagy hatást reám, melyet egy gyermekkori barátom tudós atyjának könyvtárában fedeztem fel, ez egy héber *pentateuchus* volt s úgy a görög mint a héber munka első megpillantásánál ellentállhatatlan vágy ébredt bennem ezen nyelveket s írásokat megtanulni s a keleti nyelvek iránt való érdeklődésem, biztosan mondhatom, ezen *pentateuchus* meglátásánál kezdődik. Azonban mint gyermeknek legfőbb olvasmányom a *Biblia* volt; természetesen

nagyon sokat nem értettem a benne foglaltakból, de meg voltam győződve, hogy a *Szent-írás* minden része a javamra szolgál. Egy francia-svaiczi leánytól (Louise Rolh-tól)* kaptam ajándékba első *Bibliámat* 1846-ban, a melyet Genfben 1820-ban nyomtattak s ezt a példányt attól fogva el nem hagytam magamtól soha, ez a példány egyedüli könyvem azon időből. A könyvek iránt való előszeretet már korán kifejlődhetik a gyermeknél; mikor 1844-ben Dédácsról telelni Szászvárosra mentünk, anyám egyik ládájába senkitől nem Játva néhány könyvet pakoltam el s nagy volt anyám csodálkozása, mikor Szászvárotra a kipakolásnál reá talált a ruhák közé elrejtett könyvekre; nem a szerzők s a munkáik iránt való érdeklődés volt erre az indítóok, mert hiszen ezen könyvek egyike egy francia regény volt, melyet mint hat éves gyermek egyáltalában meg nem érthet s olvasását, a mennyire emlékezem, meg se kísértettem. Még a legeredetibb gondolkodású gyermekekre nézve is nagyfonlosságu a *milieu*, a melyben nevedik, tehát leginkább a szülők, de nagy mértékben a tanítók s a környezet befolyása. Vallásos szellem hatotta át családunkat, szülőim hittel teljesek voltak s a hitélet világában keresve-keresték az

* Ez a leány a Canton de Vaudból való volt s mint nevelőnő néhány évig volt nálunk, tőle tanultam íranziául.

Bisicz Andor
konnyvelük

Kurthy György rajza.

Istennek tetsző élet útait. Apám leginkább természettudományi, gazdasági, különösképpen vegytani könyveket szeretett olvasni, regényeket csak öregkorában olvasott s egész életén át nagy örömét találta a nyelvek tanulásában. Anyám, a nőiség eszménye, az igazi nagy költők műveiben gyönyörködött, *Petrarcának* egyik sonettjét könyvnélkül tudta s szerette elmondani nekünk; ezek voltak az első olasz szavak, a melyeket hallottam. Szerette az útleírásokat is olvasni. Minden igazán szép iránt annyira fogékony anyám, a nagy költők lelkes olvasója, bennem is felkeltette a költészet iránt való előszeretetet s a nagy költők kultusát; már mint kilencz éves lú *Lamartine* «Méditations»-jaival kezemben kisiettem a dádácsi park ős szilfái közé s a gyepre leheveredve órákig űztem fűztem az elmélkedések nyomán képzeletemben támadt ábrándképeket. Hogy *Lamartine*ből mit és mennyit értettem meg, most nem tudnám megmondani, valószínűleg igen kevés volt az, a mit megérthettem, de azért a szilerdőt nap-nap után kerestem fel mindig *Lamartine* idéztem könyvével kezemben. Kellett valaminek lenni ebben a könyvben, a mi vonzott, a hangulatnak valamelyes derengése, valamely fénysugár, mely lelkembe hatolt, valami kimondhatatlan, rejtélyes, bájoló. *Lamartine*nek egy másik

műve szintén nagy hatást gyakorolt reám, a «Voyage en Orient»; ebben a munkában a Szent-föld leírásai s a bibliai jelenetek vonzottak leginkább. A német irodalom nagy dísze, *Goethe* iránt a korai érdeklődést *Gondol Gedeon* ébresztette fel bennem. Magamat *Goethének*, Irma testvéremet *Schillernek* s egyik játszótársunkat *Winckelmannnak* neveztem el s mintha e három értekezletre gyűlt volna össze, gyakran tartottunk komoly arczkifejezéssel irodalmi összejöveteleket s akartunk komoly dolgokról beszélni, mint a hogy *Goethe*hez, *Schiller*hez s *Winckelmann*hoz illett s ha valaki a beszélgetéseinket hallotta, bizonyára jót nevetett rajtunk s nem ok nélkül. *Fáy* Andrásnak a «Bélteky ház» czimű regénye is nagy benyomást tett reám, az egyéni különbségek iránt való érdeklődést keltette fel bennem, ki előtt addig szüléimén, testvéremén, nevelőimén s Isten szolgálai a lelkeszeken kívül a többi ember úr és szolgákra oszlott s az úri renden levők bácsik s nénik voltak csupán, csakhogy az egyik bácsit és nénit sokkal inkább szerettem mint a másikat. Hogy *Campe Robinsonját* s *Cervantes Don Quixote de la Mancha* című lovagregényét mily nagy érdeklődéssel olvastam, talán mondanom se kell.

A szabadságharcz idejében nemcsak én a gyermek, de mások se igen vettek könyvet

a kezükbe. *Lugossy József*, a hírneves, nagy-tudományu debreczeni tanár, mint lovas honvéd vagy népfelkelő, nem tudom biztosan, egy görög auctor munkáját dugta zsebébe s a midőn a ló nem volt rávehető, hogy annak rendje s módja szerint a kivonuló csapathoz csatlakozzék, hanem Debreczen piaczn makacsul körbe forgott, a munkára szánt drága időt elvesztegetni nem szerető *Lugossy* lovát szabadjára hagyta, kihúzta auctorát zsebéből s elmerült annak olvasásában. Hogy mi lett a dolog vége, nem emlékezem. 1849-ben Pest bevétele után néhány napig csak két falragasz volt olvasható az utczasarkokon, az egyik herczeg *Windischgrätz* kiáltmánya Pest lakóihoz, a másik egy nyomdai hirdetmény feledhetetlen emlékü barátom s tanárom *Télfy Iván* görög nyelvtanának megjelenéséről s a ki a két hirdetményt elolvasta egymásután, csakugyan nem mondhatta volna, hogy a fegyverek zajában hallgatnak a Múzsák. Debreczenben a vacsoráló helyeikről hazatérő követek *Hunfalvi/ Pál* követtársuk földszinti lakása előtt elhaladva, jeles tudósunkat két gyertya által megvilágosított íróasztala előtt munkájában elmélyedetten látták, a mint *Aristotelesnek* a jogról való elméletéről irt s erre vonatkozó szövegeit magyarra fordította s bizony *Brassai* is csak olvasgatott a

48—49-diki országos mozgalmak közepette is, de minden esetre ezen időtájt a legtöbb békét hagytak a könyveknek s csak azt olvasták, a mi időszerű volt s a mit tudniok kellett. Nagy-Váradon 1849 tavaszán s nyarán egy kis hírlapot szerkesztettem naponként, azt néhány példányban lemásoltam s reggelenként megküldtem néhány barátomnak s jó ismerőseinknek. A legnagyobb s egészen jóhiszemű optimismus jellemezte hírlapomat, mindig győztünk, pedig valósággal közeledett s már nagyon közel volt a világosi fegyverletétel napja.

Az ötvenes évekkel megkezdődött reám nézve a tanulás s a kötelező tantárgyak darab időre megfosztottak attól az örömtől, hogy azt olvassam, a mihez kedvem volt s olvasmányaimra való tekintettel nem tehettem a példabeszéd szerint: «kinek mihez kedve, ott akad a szive.» — 1853-ban kanyaróba estem s mint fellábbadó darab ideig nem mehettem iskolába s éppen ezen időre esik egy újabb s ettől fogva állandó felbuzdulása olvasó kedvemnek, még pedig *Greguss* Ágostnak «A szépészet alapvonalai» (Pest, 1849) volt az a munka, mely a könyvek iránt való érdeklődést újólág felébresztette bennem. Valamint *Fáy* András «Bélteky ház» czimű regényében a jellemek különbségei, úgy *Greguss* Á. «A szépészet alapvonaladban az

elvont fogalmak meghatározásai tettek reám nagy hatást. Ezen könyv áttanulmányozása után a bölcsészeti irodalom vonzóerejét oly nagy mértékben éreztem, hogy pár évig úgy szólván alig olvastam mást, mint bölcsészeti munkákat; *Mendelssohn* Mózes «Phádon oder über die Unsterblichkeit der Seele» czimű könyvét többször is elolvastam s mindannyiszor nagy lelki gyönyörűséggel, nagy érdekel olvastam *Kantnak* «Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Dasein Gottes» ez. munkáját, utóbb hozzáfogtam «Kritik der reinen Vernunft» czimű korszakalkotó munkájához is.

A római s görög írók műveit az eredeti szövegben már mint tizenöt éves ifjú nagy előszeretettel s kedvteléssel olvasgattam s néha ezek olvasása közt virradt reám a hajnal. *Cicerónak* különösen annyira megkapó philosophiai munkái vonzottak, úgy mint: «Cato maior sive de Senectute», «De natura Deorum», «De Divinatione», «De Officiis», «Laelius sive de Amicitia» stb. *Platónak* Sokrates apológiája tett nagy hatást reám. A mint *Ballagi* Mór héber nyelvtanából megtanultam a héber nyelvet, a bibliát az eredeti szövegben kezdtém olvasni; a syr nyelvet *Hoffmann* nyelvtanából tanultam magam szorgalmából s ezt a nyelvet s keresztény irodalmát annyira

megszerettem, hogy első nyomtatásban megjelent dolgozataim némelyikét *Philosyrus* névvel irtani alá. *Potter* János angol régésznek a görög archaeológiáról írt műve a régészet iránt való érdeklődést keltette fel bennem.

Pott Ágoston, *Humboldt* Vilmos s *Müller* Miksa nyelvtudományi művei végre tanulmányaimnak kijelelték a követendő utat, melyről ugyan a határos vidékekre olykoron kirándultam s a munkát azokon is megpróbáltam, de mindig úgy, hogy a nyelvészettel egy vagy más tekintetben a régi összeköttetést fenntartottam.

Feledhetlen emlékü tanáraink egyike: *Halder* Konrád, görög-latin philologust, *Reisinger* János történészt, *Kiss* ^Ferencz archaeologust szerettek volna belőlem csinálni, *Télfg* Iván nem kívánta korlátozni elhatározásomat, *Hunfaluy* Pál tanulmányaimnak nagy támogatója s előmozdítója a finn-ugor nyelvek tanulására, *Ballagi* Mór a sémi nyelvekére buzdított s hosszú időn át ezek vonzottak leginkább, hiszen, a mint fennebb mondtam, a *pentateuchus* héber szövegének megpillantása adta az első mozdítást nekem a keleti nyelvészet íelés első nyomtatásban megjelent értekezésem 19 éves koromban «*A sémi névimódról*» szólott, a mely értekezésem 1857-ben jelent meg *Hunfaluy*

Pál által szerkesztett «Magyar Nyelvészet»
III. évf. III-dik füzetében.

Kedvencz olvasmányaim felszámlálásával
ilyeténképpen eljutottam húsz éves koromig.
Hogy ezután mit szerettem leginkább olvasni,
mivel foglalkoztam legtöbbet, arról megjelent
dolgozataim tehetnek tanúbizonyságot.

Kuun Géza.

Bérczik Árpád.

Sose felejttem el azokat az édes órákat gyermekkoromból, melyeket a kert végében, vagy a lakás valamelyik elhagyott zugában töltöttem olvasással. Ahol senkise háborgatott, ahová nem hatott el semmiféle kulvilági, szentségtelen lárma, mely elmerültségemből felriasztott volna! Hogy megteli a lelkem, hogy túláradt a szívem, hogy rajzott a fejem mindattól, a mit azokból a csodálatos könyvekből magamba szívtam! Ha vissza-

gondolok ezekre az emlékekre, szeretnék megint gyerek lenni, hogy megint elolvashatnám *első* könyvemet! *Robinson Crusoe*t természetesen, vagy *Cooper* őserdei, *Moreiját* tengerész regényeit! Ezek a kalandos, vakmerő elbeszélések izgattak leginkább, inig aztán *Klopstock* «Messiása» meg nem szelídített. Mert hát mi ilyesmiket olvagattunk az ötvenes évek első felében Temesvárod, hol a gymnasium első négy osztályát jártam! Tiszta német volt az iskola és az iskolatársak nagy része németül beszélt, — a városban pedig a megyeházán kívül alig lehetett magyar szót hallani! Magyarul csak otthon beszélgethettünk, — meg néhány magyar társammal, a kikkel a hetenként egyszer — a csütörtöki szünnapon tartott magyar nyelv és irodalmi órára eljárógattunk. A magyar nyelv nem is volt köteles tantárgy, járt arra az órára önkényt, a ki akart. Német, szerb, román pajtásaink természetesen felé sem néztek ennek az órának. Itt szavaltam először *Vörösmartytól* Árpád emeltetését: «nézz Árpádra magyar, ki hazát állita nemednek!»

Más világ tárult fel előttem, mikor aztán a negyedik osztály után felkerültem Pestre a piaristákhoz! Itt magyar volt minden, tanári kar, tannyelv, tantársak s a város is Temesvárhoz képest. Neki estem a magyar irodalomnak, nem válogatva kötött-kötetlen

beszédet. Történet, regény, költemény — a mi csak kezembe akadt — legeslegfelül *Vörösmarty, Petőfi, Jókai, Jósika* álltak, de hát a többi is — a két *Kisfaludy, Eötvös, Kemény, Arany, Kuthy, Nagy Ferencz!* És *Shakespeare*, akivel itt ismerkedtem meg a nemzeti színházban! Önképző körünk is volt, mely hetenkint egyszer boldogult *Hindy Árpád* lakásán gyülekezett össze, a míg a rendőrség be nem tiltotta, azonkívül meg egy olvasó körünk egy barátom lakásán, a *Zöldfa-utczában!* Itt aztán olvasgattunk, szavazattunk! Vasárnapi és ünnepnap délutánjaink ezzel teltek el! Könyv nélkül tudtunk minden jobb magyar verset. Ma is abból puskázok, a mit akkor gyűjtöttem.

Következett az édes jogászkor, mely alatt a francia, német és angol irodalommal foglalkoztam. *Heine, Göthe, Schiller, Béranger*, meg az öreg *Dumas*. És a nagy hősköltők közt *Tasso!* . . . Meg *Don Quixote!* Ezekre emlékszem leginkább. Körülbelül minden szépirói hajlamú fiatal ember ezeket olvassa végig. Meg kell szerezni mindennek előtt az általános irodalmi jártasságot, meg kell ismerkedni a Parnass legmerészebb hegymászóival, az ember vezércsillagaival. Ha aztán vad éhünket némileg csillapítottuk, lassankint kezdünk válogatni a gazdagon terített asztal egyéb ínnyességei közt, kisse-

melve azt, a mi különösen csiklandoztál. Bennem a színműíró korán kezdett ágaszkodni. *Lessing* «Hamburgische Dramaturgie»-ját hányszor olvastam végig, mennyire ismerem még ma is minden zugát, és mennyit tanultam ebből a remek munkából!

A jogászkor után leginkább a művelődéstörténetre adtam magamat. *Leckij*, *Buckle*, *Büchner*, *Draper* és mások szerepeltek első sorban. Az ember érdekelt — kicsiben! Nagyban — az emberiség! Az ember külön? félesége, korok és éghajlatok szerint. A polgárosultság eltérő fejlődései nemzetek szerint. A nemzetek génusza, mint mondani szokták. A társadalmak-törvényhozások és vallások. Ezzel még ma se tudok betelni . . . Japán, China, a régi Egyptom és India... a rejtelmes, sötét, titokzatos-Ázsia még ma is ellenállhatatlanul vonz . . .

Ebben a korban ismerkedtem meg *Dickens*seivel. S e névnel eszembe jut *Csiky* Gergely barátom, aki azt mondta, hogy évenként egyszer-egyszer végigolvassa a bibliát, *Labichet* és — *Copperfield*et!

Bühner, *Walter Scott*, *Thackeray*, *Elliot*, mind végig élveztem, de egyik se hatott úgy rám, mint *Dickens*, egy óriási faj temperamentumának ez a megtestesülése. Az alakoknak az a szédítő gazdagsága, a helyzeteknek az a csodás változatossága, az az igazság,

mely még a túlzás, a torz alatt is kitetszik a páthosnak és humornak az az ereje, s mindenenk fölött az a mély emberszeretet, az a végtelen szánalom a nyomorult emberiség — az emberiség nyomorúsága iránt *Dickens* műveinek örök ifjúságot biztosítanak. Úgy megkaczagtatni s úgy megrikatni, mint *Dickens*, nem tud semmiféle nemzet regényírója. Aki üdülést keres regényben, annak ma is csak *Dickensi* ajánlhatom. Nem akarja a világot átalakítani, beéri azzal, hogy rajzolja olyannak, a milyenek látja s érzi, de azt hiszem, több szívet meglágyított szánalomra, mint akárhány irányregényíró. Nekem *Tolstoj* is jobban tetszik ott, a hol nem — prédikál Sebastopoli kis rajzaiban csak rajzol — de alig képzelhetek meghatóbbat, mint a katonák e lélektanilag olyan hű rajzait. A ki igazában tudni akarja, mit érez a katona ostrom alatt, a halállal szemben — a tűzben — olvassa el ezeket a kis remekeket.

Beszámoltam legfőbb olvasmányaimmal, melyek közt vannak visszatérők, mint a *biblia* vagy *Shakespeare*; utoljára hagytam mindazt, a mi a színpadot illeti.

A mit magyarul, németül, francziául a szinirodalom termelt, azt körülbelül mind ismerem — sok olaszt, spanyolt és angolt is. Azt tartom, kiki törekedjék saját szakmájában tájékozottságra. Neveket nem igen akarok ki-

emelni, legfőlebb egyet-kettőt; mint vigjáték-író *Seribet* és *Labichet* olvastam legtöbbet. *Scribetől* még mindig lehet tanulni színpadi technikát, őt nem múlták felül utódai. Olyan kecses ékszert, mint a «Női harcz» a finom vígjáték nem igen mutathat fel. Mégis legtöbbet köszönhetek — mint színműíró — *Sarceynak*. Ettől a nevezetes francia kritikus-tól tanulhatunk legtöbbet mi, a kik a színpadnak dolgozunk. Ő nem azok közé a bírálók közé tartozik, a kik saját elméjüket akarják fitogtatni vagy ragyogtatni — akiknek az előadott darab csak arra szolgál, hogy megmutassák, milyen hatalmasan tudnak ők a doronggal bánni. *Sarcey* szerette a színházat, ez volt eleme, melyben élt s ebben a világban minden érdekelte: író, színész, közönség. Úgy írt, hogy író, színész okuljon belőle, a közönség pedig tájékozást nyerjen. Nem tartotta magát csálhatatlannak; ha csálódott, szeretetreméltó őszinteséggel, az igaz tehetség egyszerűségével — a ki nem félti tekintélyét — beismerte tévedését. Amint, hogy a színpadon nincs csálhatatlanság! Még az első előadás sikere vagy bukása sem dönt; csak az idő mutatja ki a darab erejét. Néha a feltámadás után kél új életre darab, mint legutóbb *Rákosi* Jenő «Endre és Johanná»-jánál tapasztaltuk. *Sarcey* úgy tudta a darabot elmondani, mint senki más. Csupa színpadi

érzék volt. Ebből okulhat az író, ebből láthatja, hogyan kell egy tárgyat szinpadilag feldolgozni. Pedig az a manapság kissé félvállról lenézett technika is csak valami! Nagy elmék, úttörő irányadók a színpadi törvények megszegésével is elérhetnek sikereket, de a kisebbek, a középsterűek, okosan teszik, ha megmaradnak a régi, kipróbált utón. A közönség mégis csak cselekvényt vár a színpadon és pedig észszerűen fejlesztett, megokolt cselekvényt. Az érzéket a színműírónak a természet adja ehhez, de mint minden művészetnek, a színműírásnak is van technikája s a ki ebben tökéletesíteni akarja magát, az járjon *Sarcey*hoz iskolába. A kritikus is tanulhat tőle komolyságot, lelki, ösmeretességet. A közönség, mely nem tudja meg a bírálatból, jó-e, vagy rossz-e a darab, tetszett-e vagy nem, érdemes-e azt megnézni vagy sem, lassanként elveszti bizalmát a kritikában néhány csalódás után, egyikre sem ad semmit, hanem megkérdi ismerőseitől, a kik a darabot látták, hogy milyennek találták.

Ezekben az odavetett sorokban leginkább a külföldi olvasmányokkal foglalkoztam; a magyar irodalommal kevesebbet, mert az magától értetődjék, hogy minden író nemzetének irodalmát alaposan ismerje és mindenek fölött szeresse. Különben nincs alapja és a levegőben lóg. író — irodalmi hagyomány

nélkül, nem ismerve, nem tisztelve elődeit, mire építhet? Olyan igaz és szép, amit Eötvös József mond: «építsen, ültessen minden ivadék, de ne rontsa azt, amit apái tettek. Megengedem, hogy haladnunk kell a korral, de nem hiszem, hogy messzire jussunk, ha minden ivadék lerontva azt, a mit talál, egészen új pályára lép».

Kisebb nemzet irodalmának vagy művészetének jogosultságát pedig leginkább nemzeti volta adja meg. Újat, érdekeset, sajátosgot keres a világ s a kisebb nemzet újat, sajátosgot csak azzal adhat, ha a magáéból dolgozik. Az emberiség történetének, fejlődésének e zugait idegen nem ismerheti s nem tárhatja fel úgy, mint az, a ki ebben a zúgban lakik.

Én mindig örömmel és gyönyörűséggel olvastam, a mit a múltban felmutathattunk és iparkodom a jövőbe való bizalmamat azzal erősíteni, hogy az új nemzedéket figyelemmel kísérem.

Benzon A.

Rákosi Jenő.

Ha jól megnézem a dolgot, úgy sejtem, többet tanultam a rossz könyvekből, mint a jókból. Mert az utóbbiakat élveztem mohón, az előbbiekkal magamban disputáltam és elveimhez jutottam. A mai világban azt találom, az a szerencsétlensége van nevelésünknek, hogy a világ remekeiről minden tudni valót tudunk, mielőtt még magokat a remekeket értenők. Én is dobálóztam *Katonával*, *Shakespeare-rel* és más nagy dolgokkal, mielőtt a magam Ítéletével tudtam volna róluk ítélni. Az embernek temérdek

dologtól kell megszabadulnia, hogy saját impresszióit megtalálhassa. És a remekírók értelmetlen kultuszának (az iskolában) köszönhetjük, hogy nem tudjuk őket unalmaságuktól megfosztani. Mert megunjuk, mielőtt értjük és megszabadulunk tőlük magoktól, de unalmasságuk tudata elkísér bennünket a sírunkig. Hiába akad egy-két ember, a ki visszatérvén rajok, felfedezi őket: nem hiszünk neki.

Meg tudok sok könyvet és munkát nevezni, a mely reám erős hatással volt. Ilyen *Göthe*: Wilhelm Meisters Lehrjahre, a melyet ifjúságomban számtalanszor olvastam, de mindig csak addig a fejezetig, melynek czime Die Bekenntnisse einer schönen Seele. Ezentúl nem volt a könyv többé vonzó. A regény második részébe ifjúkoromban bele sem fogtam.

Inkább mindig elül kezdtem, az első részt. De megvallom, hatását nem annyira jelességével gyakorolta rám, mint inkább anyagával; a színész élet, W. Meister alakja, romantikus epizódjai, dramaturgiai fejtegetései: mindez igen bele vágott az én álmomba. Azt hiszem, mikor titkos szenvedélyem a színház iránt arra csábított, hogy mint diák gyerek kínálkozzam statisztái szolgálatra a sopronyi színháznak (és én Laertes néven iratkoztam be: a Laertes nevet nem *Hamletből* vettem

(bár már akkor recitáltam belőle) hanem Göthe regényéből. *Shakespeare-t* akkor olvastam, néztem, betéve tanultam, de az igazság az, hogy kötelességem szerint bámultam és imádtam. Hogy értettem volna, arról szó sincsen. Ez az oka, azt gondolom, hogy *Shakespeare* hatását magamra nem tudom ellenőrizni. Hogy meg van, nem tagadhatom, de úgy tetszik nekem, nem frissítő és éltető italkép vettem, mikor szomjuhoztam (mert akkor emlékezném a hatására), hanem a pórusaimon lopózott be, mint a levegőben levő vízpárák, a melyek mindig körülvesznek, a nélkül, hogy tudnók. Engem is kora ifjúságom óta *Shakespeare* így vett körül. Nagy impressiót tett reám a Zrinyiász, a Két Szomszédvár, a Nibelungének és *Homér* két eposza. A sorrendet ezekben nem tudom megállapítani. *Zrínyi* egy időben majdnem mindennapi olvasmányom volt. Az Iliász-nál arra emlékezem (30. évem körül lehetett), hogy iszonyúan elteltem vele s utána lesújtó könnyűnek találtam *Arany* eposzait, melyeket azért vettem elő, hogy megzavart egyensúlyomat helyreállítsam. Nem mentem semmire. Ekkor került a sor a Nibelungokra, s ez egészen lefoglalt ismét.

Mikor *Ezopus* czimű darabom tárgya forgott a fejemben, azt gondoltam egyszer, minthogy az antik világban járok, meg

kellene nézni, miként írtak vígjátékot ezek a régiek. Elővettem *Arisztofanest* (görög és latin szövegben). Alig értettem. Elővettem *Terencziust*, hidegnek találtam, fogtam *Plautust*, ez volt rám erősebb hatással. A görög tragikusok közül legkorábban *Euripideszszel* barátkoztam meg. Utána *Szofoklesz* kezdett tetszeni. Negyven éves jól elmúltam már, mikor (nem tudom hányadszor, addig siker nélkül) *Aiszküloszt* vettem a kezembe. Iszonyúan megragadott annyira, hogy vagy három-négy darabját csak úgy a privát élvezetemre, a fiókom számára lefordítottam. így jártam *Arisztofanesszel* is, a melyet korábbi hiú kísérletek után újra felvettem, mikor *Arany* összes műveiben megjelentek. Oly rendkívül megkapott, hogy pauza' nélkül olvastam végig az összes meglévő darabjait, sőt a mit meg lehetett kapni német fordításban, úgy is megszereztem, s úgy is végig olvastam. Ezek a dolgok tanítottak meg arra, hogy az olvasmányok kor szerint válogatandók meg. És oktalanság az ifjúságot a nagy klasszikusok egészével gyötörni. Azokból csak a fiatalság számára szedett kivonatokat lehet haszonnal forgatni iskolában és fiatalabb korban, s csak annyit, a mennyi érdeklődésüket táplálja, kíváncsiságuknak megfelel. Ezzel beléje oltódik az ifjúságba egy eleven mag, a mely később sok esetben kicsirázódik. Az eddigi

rendszer ellenben megöl egy eleven magot a fiatalságban.

Elméleti munkából semmit sem tudok felemlíteni, filozófiával fájdalom nem foglalkoztam, az esztétikai munkák türelmetlenné tettek. Históriából *Buckle* A civilizáció története, *Grünwald* Béla munkái és *Shakespeare* kiváló drámái, *Maszyik* Szent Pál apostol története tettek reám legnagyobb hatást.

De soha semmiféle könyv nem tett rám oly megrendítő hatást, mint *Szent Genovéa története* gyermekkoromban. Lehettem tizenkét éves, mikor olvastam. Emlékezem rá: egy magányos szobában voltam. A díványra könyökölve olvastam kimondhatatlan izgalomban. Mikor pedig oda értem, a hol a kis Szigfrid, anyja, Genovéa biztatására térdelve összeszi a kezét s az égre tekintve így szól: Istenkém, köszönöm néked, hogy nekünk az epret adtad, — vége volt minden férfiaságomnak, az ajtóhoz rohantam, ráfordítottam a kulcsot, aztán a dívánra borultam és remegő testtel bömböltem gyermeki szívem megindultságából.

Tharvay József

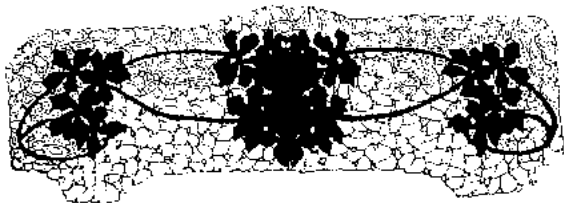

Hegedűs Sándor.

Nagyon ellentétes és különböző könyvek gyakorol takreám gyermek és ifjú koromban hatást. Meghatott *Robinson* története; mulattatott *Lafontaine* meséje; elragadott Kárpáthy Zoltán; Anegynt nem bírtam letenni, míg el nem olvastam. *Buckle* és *Lecky* művei; *Gervinus* bevezetése kezdtek értetni velem a történetet; *Horváth* Mihály 25 éve és Függetlenségi harcza lebilincsellek. *fiasiat* kedveltette meg velem a nemzetgazdaságot és *Proudhon* «Contradictions»-ja annak kritikáját. Egy darabig *Carey* ural-

kodott nézeteimen; míg *Stein* magához nem
 vonzott, roppantul imponáltak nekem *Hock*
 pénzügyi és *Gneist* önkormányzati művei,
 míg hatalmukba nem kerítették az adó
 monográfiák; végül substantialis olvas-
 mányom törvényjavaslatok indokolása és
 az acták lettek; hogy titkon és lopva keres-
 sek üdülést *Tolstojban* és angol regényekben.
 Az *erős* táplálék: a közélet és a fűszer: a
 humoros irodalom. Mohón olvastam *Swiftet*
 és állandóan kultiváltam az angol humort,
 regényben, elbeszélésben egyaránt. De a *Bib-
 liát* most többet forgatom, mint régen, mikor
 kívülről tanítottak nekem. Nekem is «könyvek
 könyve» az, bármit mond a modern iroda-
 lom; a ki ezt a könyvet nem szereti, az nem
 lehet mélyen gondolkozó és igazán érző
 ember.

 Heppes Sándor

Bartha Miklós.

Minél tovább fontolgom kérdezősködésének a célját, annál inkább lohad a válaszoló kedvem. Ön azon irodalmi művekre kíváncsi, melyek az én fejlődésemre leginkább befolytak. Már most, hogyan kerüljem ki a kérkedést? Ha azt felelem, hogy gondolatvilágom tanítómesterei *Petőfi* és *Jókai* voltak: nem rejlik-e ebben az a szerénytelen vallo-más, hogy legalább is parányokat érzek magamban Petőfi és Jókai gondolatvilágának értékes sejtjeiből?

Éppen ezért legszívesebben csak annyit mondanék, hogy harmadik gimnazista koromban a magyar prózodia tanítónk — *Lukácsfi* Dénes, a ki theológiára készült, de 48-ban honvédhuszár lett s aztán másokkal együtt, mint köztanító húzódott meg az udvarhelyi ev. ref. kollégium falai között 180 forint évi fizetéssel, hogy be ne sorozza az osztrák — írásbeli feladatokat kívánt tőlünk. Metaforát, szarvas okoskodást, metonimiát és más effélét tartalmazó mondatokat kellett írunk.

Tehát irtunk. Én is, a többi is. Én a közepesnél valamivel rosszabb tanuló voltam.

Mikor a dolgozatomra került a sor, így szólott *Lukácsfi* Dénes, a kiszolgált, kemény, csontos honvéd: «Ki írta ezt neked?» — Én irtani praeceptor ur. «Hazudsz?» — Nem hazudok, instálom, praeceptor ur. «No, ha nem hazudsz, hát itt maradsz leczke után az osztályban bezárva és írni fogsz két metaforát és három körmondatot».

Ott maradtam, szurkoltam, de háborogtam is és irtain. Egyik körmondatomra még most is emlékszem. «Valamiképpen a gonosz embert rajta fogják a hazugságon, miként a sánta kutyát a kajtárságon: akként napfényre derül a jó ember igazsága még bezárt ajtó mögött is.» Éreztem, hogy ezzel a mon-

(lattal va-banque-ot játszom. De valami erő arra kényszerített, hogy írjam le, a mit gondolok.

Ez a leírhatatlan erő sokszor nehezedett rám, mióta hírlapíró vagyok. Sokszor megállott a kezem egy-egy igazságnál: nem, nem, ezt mégsem; fájdalmat okozok vele; sok embert ingerlek magam ellen; párbaj lesz belőle; megbántom a jó ízlést. De az a bizonyos erő ellenállhatatlan volt. Annyira uralkodott rajtam, hogy akkor is leírtam volna, ha hóhér-pallos függött volna fejem fölött.

Lukácsfi Dénes, kezében a dolgozatommal így szólott másnap az osztály előtt: «Még két hónap van a cenzuráig. Ha te akkorra *hatodik* nem lész, kriminál teremtette! olyan tizenkettőt vágok a fenekedre, hogy a hetvenhetedik nagyapád is megemegeti. Értettél?»

— Értettem praeceptor ur. Annyival inkább megértettem, mert nagyobb nyomaték okából öt darab hajlós csigolyavessző feküdt előtte az asztalán. A kalkuluskor *ötödik* lettem. Félttem a veréstől; a fájdalmától is; még inkább a szégyenétől. Apám sohase vert meg. *Lukácsfira* őszinte, igaz hálával gondolok mindig.

Ennyit szeretnék önnek elmondani és semmi többet.

Csakhogy ön követelő. Ön ezzel nem éri be, mert ön tudni akar valamit. Ennyiből pedig nem tudott meg semmit.

Már most ezt kérdem: kielégitem-e önt ha megírom, hogy hatodik gimnazista koromban könyvnélkül tudtam *Petőőfinek* jóformán minden költeményét és elolvastam *Jósikának*, *Keménynek*, *Eötvösnek*, *Jókainak* valamennyi regényét. A két *Kisfaludyt*, *Berzsenyit*, *Kölcseyt*, *Vörösmartyt*, *Aranyt* jól ismertem. Ezzel az előkészülettel mentem Szebenbe német szóra. Itt egy öreg urakból és nőkből álló társaság olvastatta velem fennhangon a *Horváth* Mihály genfi kiadásait, a tiltott *Haszonötév-et* és a még jobban tiltott *Függetlenségi harczot*. Itt akadt a kezembe *Lamartine* történeti munkája is, a girondeiakról, melyből néhány álmadozónak, különösen *Vergniaudnak* számos beszédjét szószerint bevágtam. Itt ajándékozott meg egy öreg ur *Rotteck* világtörténelmével, melyet nemcsak végigolvastam, de kézi könyvül használtam az érettségire.

Úgy-e ez sem elég?

Tovább megyek tehát egy lépéssel, hogy szűkebbre vonhassa ön azt a kört, a melyben megfogni akar. Szebeni tanuló koromban olvastam el a «*Mire megvénülünk*»-et is. Nem ezt tartom a Jókai legjobb regényének; de valamennyi olvasmányom között ez gya-

korolta rám a legmélyebb, legállandóbb és legmeggrázóbb benyomást.

Már most még tovább. Készültem-e akár írói, akár hírlapírói pályára? Nem készültem. Vágyam csak annyi volt, hogy műveit ember legyen. Össze-vissza olvastam, a mi a kezembe akadt. A költészet, a filozófia, a történelem, a természettudomány, a politika egyformán érdekelt. Tanulmányt — fájdalom — egyikből sem csináltam. De valami mindenikből maradt az agyamban is, a szívemben is. Ebből a maradékból éldegélek.

Még valamit. Húsz éves koromban megvettem *Börne* munkáit. Ez a német megbabonázott. A szeretőm lett. Mellette, körülötte, vele éltem. Végig olvastam mind a tizenkét kötetét s aztán elöl kezdtem és megint végig olvastam. Némely dolgát háromszor, némelyiket hatszor is. Minden németet, a ki vele polémiát folytatott, lenéztem, elítéltem. Égig magasztaltam *Heinet*, mikor láttam, hogy ő is szereti *Börnét*. Mikor pedig *Heine* elhült *Börnétől* és megtámadta: halálosan meggyülöltem *Heinet*.

Ettől a lelki állapotomtól immár harmincznégy év választ el. Nem tudom, mi volna most a véleményem *Börne* felől. Viseltes kötetait még tartogatom; de *azóta* nem olvastam. Félttem az ébredéstől. Melyik szerel-

mes vágyik látni kedvese testén egy rut szemölcsöt? *Akkor* azonban se szemölcsöt, se ragyát, se szeplőt nem láttam *Börnén*. Minden úgy volt jó, helyes, szép és igaz, a hogy ő megírta.

Kivált a stílje ragadott el. Őt tartottam a legtökéletesebb prózáirónak, a leghazaiiasabb publiczistának, a legigazságosabb embernek és a legfélelmeőbb vitázónak. Párisi levelei közül vagy harminczat, egyéb dolgozatai közül vagy húszat magyarra fordítottam.

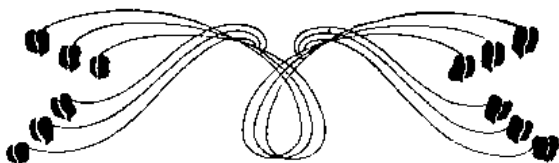
Ez a munka sok gonddal járt. Iparkodtam visszaadni a *Bőmé*t jellemző egyszerűséget, szabatosságot, erőt; ötletei fordulatait és mondatainak rövid hullámcsapásait. Órákig elkinlódtam egy-egy kiélezett mondattal és napokig vesződtem egy-egy szójátékkal. A kész mondatot hangosan is elolvastam, megtudni, hogy van-e benne kellő zenei hatás. Együtt is hangosan elolvastam a gondolatban összefüggő mondatokat, hogy vájjon a pontok, kérdőjelek nem zavarták-e meg az egésznek rithmusát? A hol döcögött, kerestem az okot. Ez a szó igen hosszú; ide még kellene egy tag; ez itt nagyon lágy; az ott túlságosan ropog. Ni, ez lefordítva is németül van. Hogyis mondaná azt a rugonfalvi székely?

Most már mindent elmondtam, úgy-e?

Egyik kollegám azt írta rólam, hogy *Hugo* Viktort majmolom. Én úgy vélekedem, hogy nem vagyok majom-természet. De ha mégis: akkor csak Börne-majom vagyok. Mert hírlapírói pályám megkezdése előtt tizenhárom évvel *Börne* volt az eszményem.

Nascha Schilling

Mikszáth Kálmán.

Falun növekedvén egy olyan háznál, a hol könyvek nincsenek (a kalendáriumon kívül) csak igen későn, tizenötéves koromban jöttem rá arra a tudatra, hogy az olvasás nem mindenesetben kényszermunka (mert annak tekintettem eddig), hanem élvezet is lehet. A históriákat, meséket mindamellet szerettem s minthogy beteges, elkényeztetett s álmatlanságban szenvedő gyerek voltam, a falu kitűnően mesélő embereit apám oda-

rendelte vagy fogadta az ágyamhoz, a kik egész éjjelen tartottak kísérteties és mindenféle tündér történetekkel, míg csak el nem aludtam.

Az első könyv, mely elementáris erővel ragadott, el a *Jókai*: «Török világ Magyarországon» volt; lihegve rohantam végig a lapokon s azontúl rabja lettem az olvasmányoknak.

Kritika nélkül olvastam azóta mindent, a mi a kezembe akadt, jót, rosszat vegyesen s ez még ma is szokásom. Azt merném mondani, hogy nincsenek kedvencz íróim, mint a hogy nincs kedvencz tartózkodási helye egy szenvedélyes utazónak, ki mindig mást és mást kíván és keres. *Jókai* eleinte nagy hatással volt rám, de mikor *Dickens*et megösmertem, ennek a melegsége hódított el. Viszont mikor rábukkantam *Macaulay*-ra, *Dickensi* dagályosnak kezdtem tartani és sok tekintetben fölösleges szószaporítónak fönséges tulajdonságai előtt természetesen meghajolva.

Bizonyosan ő a legnagyobb elbeszélő írója a világnak. Ezen még *Dosztojevszky* se változtathat.

Hogy mely könyvek teltek rám a legnagyobb hatást? — veti ön fel.

Minden időszakban mások, — ez az én feleletem. *Dickenst* négyszer, ötször olvastam.

És a negyedik olvasás idejében álltam talán hatása alatt. Kevésre becsülöm azokat az írókat, a kik egy könyv benyomása alatt lesznek írókká. Egyetlen asszonyt szeretni egy életen át, majdnem annyit jelent, mint nem ismerni az asszonyokat. Egyetlen művet hagyni dominálni magunk fölött, gyengeség jele. Egy mű még egy író se jelent, akármilyen nagy mű is az. Egy mű csak egy írónak bizonyos időszakát jelenti. Egészséges termelésnek egy író részéről én azt tartom, mely a természethez alkalmazkodik. Tavasszal a természet cseresznyét hoz és szamóczát, nyáron szilvát, ősszel szőlőt. Az olyan író, a ki egész életében cseresznyét terem, abnormalitás.

No már most ez a theoria magyarázza meg felfogásomat az olvasmányok hatásáról is. A tavaszi napfénynek van hatása a cseresznyefára s rügyet fakaszt rajta, de mozdulatlanul hagyja a szőlő-tőkét. Vagyis *Jókai* «Török világ»-ja nagy hatással volt rám tizenhat éves koromban, *Dickens* kicsiny hatással. Ha azonban a «Török világot» most olvasnám el, bizonyára nem volna meg az a fascináló ereje.

Különben bocsássa meg ide nem való reflexiómat. A száraz igazság az (és ön, gondolom csak ezt kívánja tőlem), hogy a Török világ volt rám első nagy hatással.

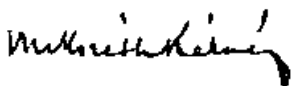

Vesztróczy Manó rajza.

Később «Copperfield Dávid» hökkentett meg. Ez a könyv annyira imponált, hogy három évig nem nyúltam utána tollhoz, elkedvetlenedve az összehasonlítás miatt. Stylusom mostani egyszerűségét *Macaulay* apró essayinek köszönöm, melyek kedvencz olvasmányaim voltak életemben. Általában *Macaulay* és *Carlyle* az én tanítómestereim az előadás mesterségében. Elbeszélni nem a regényíróktól tanultam, hanem e két történetírótól és a magyar paraszttól.

Még egyetlen regény rázott meg. «Raskolnikov» *Dosztojevszkijtől*. De azt már később olvastam. Öreg fa voltam már akkor, a ki már nem nőhet másképp.

Tény azonban annyi, ha pályámon végigtekintek, hogy érzem, egészen *másféle* író lettem volna, ha olvasmányaim történetesen *más sorrendben* következtek volna. Ha előbb kóstolom meg a pezsgőt, meg a Johannesbergit és csak azután a magyarádit vagy a tokajit. De hát így is jó.

Gróf Zichy Géza.

Gyermekkoromban kalandos útrajzokat szerettem olvasni, James *Cook* könyveit és «Rüstig Vilmost». Fiatal koromban kulturhistoriai munkákat, most pedig *Shakespearet*, *Ceroantest* és a régi magyar dolgokról szóló könyveket olvasom.

Gróf Zichy Géza

Jászai Mari.

Valóban tisztelt tanár úr? Hiszi hogy érdekel valakit a föld hátán az a felelet, a mit én az ön kérdésére adok? Isten neki hát. — Mert magamról beszélnem nekem a világon a legkelletlenebb dolog.

Hanem hát, ha meg kell lenni: Igenis, létezik egy könyv, mely nagyobb, rendkívülibb hatást tett rám első olvasásánál, vala-

mennyi, azóta megismert könyvnél; pedig annak negyven esztendeje hogy azt, egy zongora alá bújva lopva olvastam! Az a könyv úgy elragadott, olyan extázisba emelte lelkemet, hogy annak az úri háznak áldott jó asszonyához járulva, akié a zongora is, én is voltunk, leírhatatlan fölindulásomban, elfelejtve, hogy kötelességet mulasztottam, el azt, hogy a szobában egy tárgyhöz engedetem nélkül hozzányúltam, dadogva a szívdobogástól, s a piros kötésű könyvet, mintha most is látnám! mindakét, elfagyott kis vörös kezemmel a mellemhez szorítva, azt kérdeztem: Ha még tíz esztendeig itt szolgállok, akkor az enyim lehet ez a könyv? Te kis bibaszt, teleteli szomorú mosolyával a jóságos özvegy asszonyság, egyúttal a könyvre pillantva, hiszen ilyen könyvet vehetsz minden könyvkereskedésben egy-két forintért. *Vehe-tek* ilyen könyvet!? Hát *több* is van ebből a világon? Hihetetlenül tudatlannak hangzik ugyebár, ha kimondom, hogy azt hittem, minden könyvből csak egy van.

Tehát én vehetek ilyen könyvet magamnak! Feledhetetlen az a boldogság, az a gyönyörűség, a mely végig futkosott rajtam erre a gondolatra!

Egy ilyen könyv tehet még az enyim mint ez itt! melynek olvasása mellett elfelejtettem érezni fagyos kezem, lábam sajgását, a

mindennapi veréstől való rettentő félelmet, mert csak nappal voltam más keze-lába, este mostohám csak ütleggel fogadott, és apám még nálánál is kegyetlenebb. Annak a könyvnek az olvasása egyetlen szép emléke sanyarú gyermekkoromnak. Megaranyozta, megédesítette «tündérhatalommal», szomorú árva gyermekéveimet.

Akit nem ismertem, az édes anyám simogató keze lett nekem az a piros kötésű könyv, attól kezdve, hogy elolvastam. Egyetlen örömm. De a szó legtisztább értelmében ám. Vigasztalóm, menedékem egész gyermekkoromon végig. Ma pedig, ma fehér kötésben pompázik könyvtáramban, ma is olyan drága, olyan szent ő nekem, mert ma életeim fundamentoma, lelkiösmeretem tizparancsolatja. Gyermek-lelkemnek tündérországa volt, érett eszemnek pedig törvényhozója, mely így tanít: *

„ Apostolok vagyunk az erkölcs mezején,
Apostoli szavunk téged kiált: erény!

Mi szép, mi szép, mi szép a mi föladatunk!
Legyünk büszkék reá hogy színészek vagyunk.

* A művész nő idézete Petőfi: Színészek dalából való s így a piroskötésű könyv, melyről oly bensőségteljesen és szépen ír: Petőfi Sándor költeményei.

De amit színpadon a népnek hirdetünk,
Ne hazudtolja meg a cselekedetünk.

Ha meg nem tesszük azt a mi föladatunk:

Akkor gyalázat ránk, színészek nem
vagyunk!“

„Üssétek föl és olvassátok
odahaza e bibliámat —“

Jászai Mary

Endrődi Sándor.

Nyolcz-tíz éves koromban már jóformán könyvnélkül tudtam *Petőfit*. Ő volt mindig, ma is ő a legkedvesebb poétám. Ugyancsak már gyermekkoromban megszerettem *Jókait* s ez a szeretet nagyon sokáig kísért az életben. Siheder koromban nagyon sokat forgattam *Heinét*, a kitől aztán később sokat fordítottam is, lelkesedéssel olvastam *Hugo* Viktort, *Byront*, a prózariók közül *Tainet*, *Carlylet*. Poétává azonban nem ők tettek, hanem a feleségem szemei.

Endrődi Sándor

Ábrányi Emil.

Jókaival kezdtem én is, mint minden magyar fiú, a hatvanas esztendőök elején. A török világból, Erdély arany-korából vett ragyogó képei, apró történetei valósággal elragadlak.

De az első nagy, mélységes benyomást *Shakespeare* tette rám: Lear király, Hamlet, Coriolan, Julius Cézár, Macbeth, Otelló, III. Richárd. Az irói alkotás szikrája akkor pattant ki belőlem először, a mikor zsendülő lelkem ennek a hatalmas lángnak, ennek az örök tűznek a közelébe jutott.

A másik nagy tűz, mely szívemet lelkesítette, fölforralta: *Petőfi* volt. Ereje, egyszerűsége, csodálatos őszintesége, igazsága úgy hatott rám, mint egy isteni kinyilatkoztatás.

Abban az időben — tizenhat éves voltam — *Hugo* Viktor tündöklő romantikáját is gyönyörűséggel szívtam magamba. A *M/orultak-|ó|* kiáradó jóság, gyöngédség, emberszeretet egész életemre kihatott. A fényes bombasztok dagálya később elapadt bennem, de az a benyomás, a mit *Hugo* szabadságszeretetéből, humanizmusából merítettem: változatlanul megmaradt.

Huszas éveimben *Byron* költészete felé fordultam. S az a rajongás, a mit iránta éreztem, minden eddigi rajongásomat túlszárnyalta. Büszkesége, bűbájos mizantropiája, dacos merészsége, színeinek a kábító gazdagsága, univerzális lelkének roppant műveltsége, versíró művészetének a csodálatos plasztikája: teljesen meghódított. Ennek a hatásnak a nyoma: *Manfréd* és *Don Juan* fordításom. *Byron* formaérzéke, tömör plasztikája akkoriban jótékony hatást tett rám. A vele való foglalkozás kitűnő iskolám volt. Hatását ebben az irányban kiegészítette *Arany* János, a magyar költői nyelv legnagyobb mestere. De *Arany*tól nemcsak technikát tanultam, hanem erős magyar érzést is.

A komoly, méla, becsületes magyar lélek minden szépsége ott ragyogott Arany szép nyelvezetében és fokozta rám nézve a föld — a magyar föld — vonzó eréjét!

A legnagyobb, a döntő, átalakító hatásokat ezek tették rám. A többieket, a kik lelkemet szintén sokszor elragadták és megihlették, immár csak röviden elsorolom. íme a magyar és külföldi írók, a kik mély nyomokat hagytak bennem lelkesítő, tanító, gondolkodásra készítő műveikkel: *Goethe, Berzsenyi Dániel, Dickens, Tennyson, Heine, Carlyle, Kölcsey Ferenc, ifjabb Dumas Sándor, Schopenhauer, Renan.*

Arany Emléke

Berzeviczy Albert.

A hozzám intézett kérdésre válaszolva megkísértem elősorolni azokat az írókat, illetőleg műveket, melyek szellemi fejlődésemre körülb. 13 éves koromtól — a mennyire visszaemlékezni tudok — legnagyobb befolyást gyakoroltak s rám az újabb időben is különösen nagy benyomást tettek. *Időrendben* igyekszem haladni, de az időrend csak azt jelöli meg, hogy mikor ismerkedtem meg

valamely könyvvel, némelyiknek azután is hosszabb ideig befolyása alatt maradtam.

Jókai kisebb elbeszélései.

Eötvös József «Karlhausi»-ja.

Shakspeare drámái, főleg *Macbeth*, *Hamlet*, *Lear király*, *Julius Caesar*, *Coriolanus*, III. *Richard*.

Cormenin: A szónokok könyve.

Lamartine: *Les Girondins*.

Madách: Az ember tragédiája.

Schiller némely költeménye és főleg *Wallenstein-trilógiája*.

I. *Napóleon* életrajzai, főleg *Laurenttől*.

Goethe *Faustja*.

Goethe *Werther's Leiden*.

Heine dalai.

Andersen meséi.

Freiligrath költeményei.

Dickens regényei, főleg *Pickwick*.

Heine prózai iratai, (különösen: *Harzreise*, *Ideen*, *Götter im Exil*).

Arany János kisebb költeményei és *Toldija*.

Báró *Kemény* Zsigmond tanulmányai, különösen *Széchenyi*je.

Macaulay művei, különösen kisebb essayi közül *Macchiavelli*.

Addington *Symonds*: *Renaissance in Italy*.

Pasquale Villari: Macchiavelli ed i suoi tempi

Gregorovius: Lucrezia Borgia, Wanderjahre, Geschichte d. Stadt Rom.

Felix Dahn: Kampf um Rom.

Taine müvei, különösen Voyage en Italie.

Dante: Divina Commedia.

Rostand: Cyrano de Bergerac.

Herrnburg

Váradi Antal.

Rám a *biblia* tett legnagyobb hatást Szeretettel olvastam a históriát. Annak a nagy eseményei mélységes benyomást tettek rám, históriát most is és folytonosan tanulok. A múlt napok gyűlöletes érdekharczai elől a múlt igazságok nagy könyvébe merülök. Az megvigasztal.

Regényt *Jókaitól* és *Vas Gerebentől* meg *Jósikától* olvastam legörömeztőbb. Egyebek-

ben a történelmi regény és útirajz tett rám legmaradandóbb benyomást. Afféle üres filozofálásokat s úgynevezett «századvégi» túlhajtott, különösen érzéki komédiákat utáltam mindig.

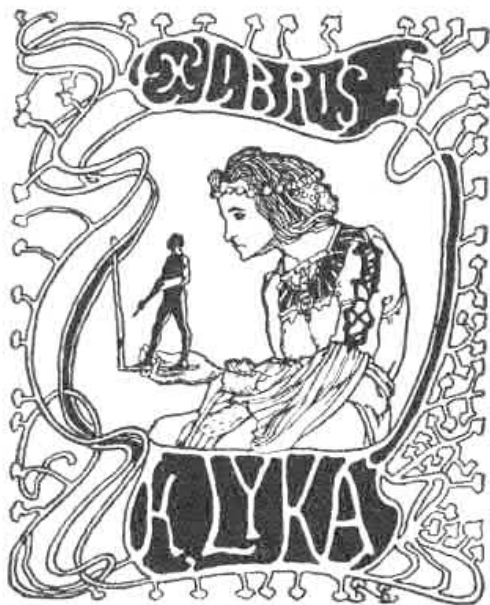
Költők közül *Shakespeare*, *Corneille* meg a görögök tettek rám nagy hatást.

Viret de Anstall

Jakab Ödön.

Kérdésedre nehéz a felelet. A ki egy nagy erdőt bolyongott keresztül, honnan tudná megmondani az, hogy útközben neki melyik fatetszettlegjobban? Csak az bizonyos, hogy fiatal koromban a költők közül *Petőfit* és *Tompát* forgattam legtöbbit, később még *Aranyban* és *Tóth Kálmánban* telt legnagyobb gyönyörűségem. *Katona* József és *Madách* szintén kedvenczeim voltak mindig. Állandó csodálatom tárgya *Pázmány* Péter és *Széchenyi* István is, valamint *Zrínyi* Miklósnak. A török Áfium ellen való orvossága és *Deák*

Nagy Sándor rajza.

61-iki felirati javaslata. De hát ki tudna számot adni mindenekről, *Keménytől, Jókaitól* kezdve egészen *Greguss* Gyuláig (Természeti képek)? Én is úgy vagyok mint Pókainé: «melyiket szeretem? melyiket szeretem?»

A külföldi regényírók közül legnagyobb hatással rám mindenesetre *Dickens* volt Copperfiledjével, a philosophusok közül meg *Schopenhauer*.

A handwritten signature in cursive script, likely reading 'László', with a large, decorative loop at the top and a long, sweeping underline.

Gabányi Árpád.

Részemről igazán nehéz arra felelni, a mit tőlem kérdez. Leírom egy könyvtár köteteinek címlapjait. Istenem!!! A kolozsvári egyetemi könyvtár sokszor látott engem! Még a legrejtettebb zugocskák is. Régen volt! No de dologra. Mikor megtanultam olvasni, «*Robinson Crusoe története*» volt az én legnagyobb kincsem. Elolvastam vagy ötvenszer s ha volna rá időm, bizony szívesen olvasnám ma is. Ártatlan és nagyon tanulságos.

Később jött *Petőfi*, *Arany* és különösen *Tompa*. Ez az én irodalmi szentháromságom. Életem fordulópontját képezte *Shakespeare* «Hamletje.» *Azért lettem színész, hogy Hamletet eljátszhasson!* És sohasem játsztam és nem is fogom.

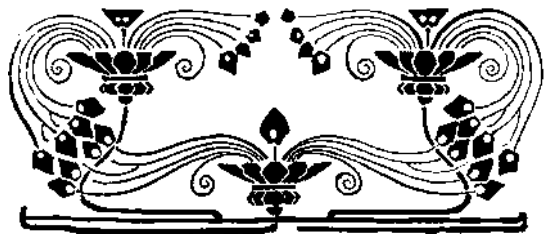
Később *Dickens* lett bálványommá. Ebben maradjunk, mert évek óta nem olvasok mást, mint spiritistikai munkákat és a könyvek könyvét, a *Szt. Evangéliumot*. Ha ezt több ember olvasná, nem volna annyi gazság és istentelenség a földön.

Gabányi Gyula

Bársony István.

Annaira magyar vagyok, hogy engem
L igazán melegíteni csak az tud, a mi
magyar. Soha semmit olyan mohón nem
szittam magamba, mint *Jókai* Mór magyar
tárgyú írásait és *Tompa* Mihály költészetét,
szívét, érzését, eszmevilágát. Ezt a kettőt
szerettem legjobban a föld kerekiségének
minden olyan írója s költője között, a kiket
ösmerek. Az idegeneket más szemmel, más
szívvel olvasom. Közülök *Hugo* Viktor ragadt
magával legjobban.

Murai Károly.

Az idegen írók közül *Dickens* az, a kit legnagyobb szeretettel olvastam, a kit ma is, újból és újból olvasok, s a kinek befolyását vajmi gyakran észrevettem munkáimon. Több mondani valóm nincs.

Murai Károly

Tóth Béla.

Legelső könyvem az *Orbis pictus* volt.

Persze nem az *editio princeps*, hanem a számtalan sokaságú bővített és továbbfejlesztett másolatok egyike. Az én könyvem 1830-iki német kiadás volt; hatszáz képpel és öt nyelven. A képek finom rézmetszetek; a textus deák, német, franczia, angol és olasz. A vastag kötet e polyglotta érdemét csak később kezdtem sejteni; mert mikor elsőben került a kezembe, még nem tudtam olvasni.

Csak a képeket néztem, a gyermek mohó tudni vágyásával.

Rendszerint nevetünk vagy boszankodunk a gyermek amaz ősi tulajdonságán, hogy játékait végül mindig szétszedi, megtudni: mi van bennök? S ugyanezt cselekszi az órával és a többi bonyodalmasabb szerzőszámmal is, ha a körme közé jut az efféle. Ilyenkor a kezére ütünk, mert nem gondoljuk meg, hogy a gyermek tulajdonképen *új ember* ezen a világon, a ki élni akar azzal a jogával, hogy a teremtés dolgait ő is megismerhesse.

Felmérgesít bennünket, igen gyakran, a gyermek ezerféle kérdezősködése is. «Mi ez? Mi az? Miért van ez? Miért az? . . . Bosszúságra legtöbbször az ingerel bennünket, mikor, a bölcs közmondás szerint, egy ostoba többet tud kérdezni, mint a mennyire ezer okos felelni bírhat. Csakhogy az a közmondás nem egészen bölcs. Mert a gyermek, az *új ember*, természetes józan esze ép azokat a metaphysikával határos kérdéseket bolygatja, a melyekre hiába keresi a választ a világ tudománya évezredek óta. Mi a Nap? Ezt kérdezi a gyermek is, ezt kutatjuk mink is; de a bizonyosat nem tudjuk meg soha.

Comenius azért a paedagogusok legnagyobbika, mert Herbert *Spencer* előtt évszázadokkal megérezte, hogy minden tudá-

sunknak a meglévőn kell épülnie; hogy a világ reális, s a gyermek is ennek megismerésére törekszik az ő természetes ösztönével. Ne legyen titok és érthetetlen semmi, a minék közepette élünk, a bányától, a csizmadiaműhelyig, a tengeri hajózástól a posztógyártásig.

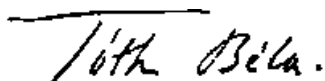
E reális és elemi ismeretek feltárásával kell kielégíteni a gyermek természetes encyclopaedicus hajlamait, hogy majdan a világot értelmesen szemlélni tudja. Ez a legjobb előkészítés a későbbi nagy feladatra, az élet legfenségesebb czéljára: az emberismeretre. *Comenius* ezt kereste és akarta. Ezért tartom őt, tisztelem őt nagy bölcsnek és minden idők legnagyobb paedagogusának.

Szerencsétlenség, hogy a mai gyermekek életéből ki van zárva *Comenius*; ez az édes gyönyörűség, ez a fényes, ez az egész életre kiható tanulság; a *természet* maga, mert hiszen a természet ereje és törvénye vagyon ama halhatatlan bölcs munkájában. Áldani fogom a tollat, mely megírja az új magyar *Orbis pictust*. Csakhogy lesz-e olyan toll? Kötve hiszem. Mai paedagógiánk ellene mond az ilyes könyvnek, mely már a kis gyermekben is az értelmet akarja fejleszteni. Ma az kell, hogy «csincsala-csuncsala». Az való a gyermeknek. Mi ugyan nem értjük, hogy mi az a «csincsala-csuncsala»; holott akadémiku-

sok vagy mi az ördögök vagyunk; de bízunk benne, hogy a Pistike megérti, mert hiszen ő még nem ért meg semmit!

Szegény kis új ember! . . . Szűz józan-ságú elraécskéje csupa világosságot, csupa konkrét ismeretet követel; s feladják neki azt a szörnyű találós mesét, hogy «csincsala-csuncsala!» Rágódják rajta egész addig, inig bejut az Akadémiába; s nem fejtí meg akkor sem. A mint azelőbb mondani szerencsém volt.

Nem folytatom tovább. Hiszen csak azt akartam mondani, hogy az én könyvem, az én tanítóm *Comenius* volt. Nemcsak a világ dolgainak ismeretébe vezetett bele, hanem az idegen nyelvek tanulására is ösztönzött. Többi könyvem a világirodalom. A felsorolásba még akkor sem mernék belefogni, ha azt mondanák, hogy szabad ezer címet említenem. Mivelhogy akkor is lappangana bennem a félelem, hogy igen sokat mellőztem. Egy világ költözött belém a világ leikéből. Ki tudja elmondani, hogy mi mindenből áll a világ? . . .

 István Béla.

Benedek Elek.

A mikor én kis fiú voltam, egyetlen egy magyar gyermekkönyv volt: *Flóri könyve*. Tiszta csuda, hogy még ez is lekerült hozzánk, falura. Ez a könyv tele volt apró versikékkel s ezeknek a versikéknek nagy részét ma is elmondom könyv nélkül. Mert a könyv réges-régen elszakadt, eltűnt (most találtam meg a tábláját a nagyapó házában), de a versikék megmaradtak. Serdülő koromban különösen három könyv volt itt falun kedves olvasmányom. A három közül egy kalen-

dárium volt: *István bácsi kalendárium*a. Ezt a kalendáriumot nagyon megbecsülte nagyapó, mert — beköttette. Jól emlékszem, hogy az 1859-dik esztendőre szólott. Egyszerű falusi történetek s versek valának e könyvben s sokszor, nagyon sokszor elolvastam a jó ízű, becsületes, tanulságos történeteket. Azt gondolom, hogy ma nem tudnak úgy a nép kedve szerint írni, mint akkoriban irt István bácsi, a derék *Mayer* István püspök. Másik kedves könyvem *András, a szolgálégény* volt, melyet *Boross* Mihály ültetett át magyar földbe s mely ma is kedves olvasmánya a népnek. Már ötödik gimnazista voltam s még mindig nagy szeretettel olvastam el újra meg újra. A harmadik kedves könyvem a *Vadrózsák* volt, *Kriza* János székely népköltési gyűjteménye. E könyvből kaptam kedvet a dalok, mesék gyűjtésére s nevezetesen a meseírásra.

Visszagondolván gyermekkori olvasmányaimra, megvilágosodik előttem a forrás, melyből lelkem az első csöppeket merítette. Megtalálom a forrást, honnét kiindultam, Írván a népnek s a gyermekeknek. Mind e könyvek fölött áll «nagyapó», az én édes jó apám, kinek elbeszélő módját, természetét végig megtalálom könyveimben. És nagy hatással volt írásaimra a családi élet bensősége, melegsége.

Most, őszülő fejjel eljutottam a könyvek könyvéhez: a szent *Bibliához*. Itt is a «nagy-apó» lelkét érzem feltámadni bennem. Neki is legkedvesebb könyve a Biblia volt. Az enyém is az ma. S úgy látszik, az is marad halálomig.

Benjamin

Rákosi Viktor.

(Sipulusz.)

Mikor az első gimnáziumot elvégezve, keresztapámhoz mentem nyaralni, Balaton-Szent-Györgyre, az egyik gazdasági írnok oda adta olvasni *Ponson Du Terrail* (ha jól írom!) *A torlaszok királynője* és *Sue Párisi titkok* című regényét. Mondhatom, hogy ez a két könyv tönkretette a nyaramat. Nem gyönyörködtem többé a természet szépségeiben, bottal kergettek fürödni, nem kellett a kocsizás, lovaglás, csak a könyv. Mikor vé-

geztem velük, még *Rocambole* örült kalandjait is megkaptam az Írnoktól, s ez aztán teljesen tönkretette nyugalmamát. Magam is mindenáron kalandor óhajtottam lenni, a ki az egész világot bekóborolja, segítve a jót és üldözve a gonoszt. Mikor ősszel visszatértem Pestre, *Porzsolt* Kálmánnal, a kivel egy házban laktam, elhatároztuk, hogy mivel édesanyánk úgy se engedné meg a korai kalandor-pályaválasztást, hát legalább Írjuk le, hogy miféle kalandokat képzelnék el a magunk számára. És elkezdtünk rémregényeket írni, melyeket egymásnak felolvastunk. Jól' emlékszem, az enyémnek a címe *Nemo kapitány* volt, melyben mindenki gazember volt, a ki a becsületesség álarcza alatt jelent meg, a becsületes emberek pedig csupán a társadalom legalsóbb rétegeiben voltak felfedezhetők. Eközben beleszabadultam bátyám, *Rákosi* Jenő könyvtárába, a hol a legelső olvasmányom *Dumas* regénye *A három testőr* volt, melyet egy búzában vagy háromszor elolvastam. De az igazi gyönyörűségem csak akkor kezdődött, mikor az *Új földesúr*, a *Mire megvénülünk*, *A magyar nábob*, a *Kárpáthy Zoltán* a kezembe került. E könyvek oly szenvedélyt keltettek bennem a nyomtatott betű iránt, hogy éjt-napot olvasással töltöttem. Éjjel tanulás ürügye alatt ébren maradtam s nem egy szekundát és bezárást kö-

szönhetek annak, hogy előadás alatt is regényt vagy verset olvastam. Szó nélkül türtem, hogy jó anyám mint *nehézfejű kölyköt* szidalmazzon, a ki éjszakákat kénytelen tankönyvei mellett tölteni. *Vörösmartyt, Aranyt*, de különösen *Petőfit* és *Csokonait* rövid idő alatt felfaltam. Öreglakon, Somogy megyében, a Kupavár ezeréves romjai közt egy nyáron elolvastam *Vas Gerebent* és *Jósikát* s a Balaton felé húzódó remek völgy napsugaras levegőjébe vagy a távolban kéklő zalai hegyek felé bámulva, képzeletemben rekonstruáltam a magyar pogánykort, szilaj, kemény vitézeivel. Nagybátyám, a kinél ekkor vakációztam, kiváló irodalmi műveltségű férfiú volt, s ő volt az első, a ki nekem *Schillerről, Goethéről, Heinérről* és *Lenauról* beszélni kezdett, lefordítván és magyarázván ezek műveit. Persze bennem roppant hálás közönségre talált és sokszor órákig üldögeltünk nyári cséplés alatt egy nagy kazal tövében s ő nekem a világ nagy szellemóriásairól beszélt, a kik közül négyet hallottam sokszor emlegetni: *Kossuthot, Humboldtot, Napóleont, Shaksperet*. Mikor innen haza jöttem (ekkor IV. gymnazista voltam), *Rákosi Jenő* könyvtárában *Shakspere* után kezdtem kutatni. Valami különös zord hatással voltak rám azok, a melyek a kezembe akadtak: *Julius Caesar, Coriolán, Macbeth*. A bátyám

azt mondta, ne olvassam, mert gyerek vagyok hozzá. És én rájöttem akkor egy különös dologra: II. gimnazista koromban a *Lidércznaptár-ban* Macbethet olvastam novelává átgyúrva s ily primitív formában is annyira hatott rám, hogy *neki álltam tragédiát csinálni belőle*. Dáczy Lajos el is olvasta, s óriási derűtség közt mutatta be a *Kávéforrás* című irodalmi körnek, melynek tagjai közül bátyámhoz is jártak: *Toldy* István, a korán elhunyt nagytehetségű színműíró, *Márkus* István, a nagyeszű képviselő és szerkesztő (a főpolgármester bátyja), *Dáczy* Lajos, *Bérezik* Árpád, *Csukássi* József, kiknek magasröptű irodalmi vitatkozásait a szoba egy sötét sarkából nem egyszer áhítattal hallgattam. *Shaksperet* és *Moliéret* csak később élveztem végig, inkább színházban, mint könyvből. Most más kincsek nyíltak meg előttem: *Dickens* és *Hugo* Viktor. *Hugo* Viktornak a *Nyomorultjai* rettentő hatással voltak rám. A sötétség beálltával a félelem és rettegés ütött tanyát bennem: felvonultak előttem az összes élesen megrajzolt alakok s ágyam mellett állt Javert, pokoli vigyorgással nyújtván ki felém kezét. Az emberszeretet magvait azonban örök időkre *Dickens* ültette el szívemben *Twist* Olivérrel, *Chuzzlevit* Mártonnal, *Barnaby Rudge*-zsel és *Copperfield*dzel. Mennyit sírtam én ezeken a könyveken s

Mosonyi-Pfeiffer rajza.

minden sírás után megtisztult lelkemből olyan fogadalom-féle szállt fel, hogy én is a kicsinyek, az elhagyottak, az elnyomottak pártfogója, életük megaranyozója leszek és sohase fogom zengeni a nagyok és a hatalmasok dicsőségét. Számtól elvont krajczárokból forintokat gyűjtve csatangoltam antikváriusról-antikváriusra, az említett regényeket megvenni s *Dickensen* tanultam meg németül is, mert németül olcsóbban hozzá jutottam. Milyen piszkosra, rongyosra olvastam én ezeket a könyveket! S erre már a bátyám se mondta, hogy nem értem meg, sőt biztatott. Hátralevő gimnáziumi éveimnek legkiemelkedőbb pontjai az *Aranyember*, *A kőszívű ember fiai*, *És mégis mozog a föld*, melyeket tanulótársaimmal esténként összegyűlve olvastunk, szilaj, kitörő magyar lelkesedés közt. Én speczialiter még *Turgenyennel* is foglalkoztam, különösen a *Füst*, *Tavaszi hullámok* s *Bazarov* tett rám mély melanholikus hatást. A klasszikusok közül csak *Hornért* szerettem, fordítottam is belőle két éneket, mint diák, hexaméterekbe s nyertem is vele pályadíjat az önképzőkörben.

Fájdalom, a mint a gimnáziumból kiléptem, az aranjúezi napoknak vége volt. S kenyér után keltett látni. De első dolgom volt a teljes magyar *Shakesperét* beszerezni, s végigolvasni, utána *Moliére* következett.

Daudet Jackja és Fromont és Rislerje is kedves olvasmányom volt. *Zolának* csak egyetlen regénye szerzett nekem élvezetet: a *Debacle*, de ezt vagy ötször elolvastam. Elfeledtem megmondani, hogy kimondhatatlan édes olvasmányom volt *Anyegin* és a *Déli-bábok hőse*. Egészen új világot tárt fel előttem *Tolsztoj*, kinek *Béke és háború* című nagy regényét most is minden évben végigolvasom. Összetörve, vérző testtel-lélekkel olvastam *Dosztojevszkij* különösen a *Raskolnikovot*. *Balzacot* sohse tudtam élvezni, ellenben *Flaubert Madame Bovaryját* többször végig olvastam.

Tisztelt Uram! Ön valószínűleg nem azt óhajtja tőlem, hogy életem összes olvasmányait felsoroljam. Nem is érdekes az, hogy tudásom gyarapítása végett mit olvastam, mert hisz az íróember stílusára, fejlődésére, egyéniséggé való kialakulására pusztán a szépirodalmi olvasmányok vannak befolyással.

Csak még egy íróat említek, a kit tán nem is gondolnának: *Erckmann-Chatriant*, a kinek nemcsak elzászi apró rajzait, hanem napóleoni regényeit (Waterloo, 1813, Le siège, L'invasion) is mind ösmerem, sőt 10—12 év alatt többször elolvastam. Mondhatom, hogy *Dickens* után ennek az írópárnak köszönhetem egyik főtulajdonsá-

gomat, mely abból áll, hogy érdeklődöm a kis emberek szűk életviszonyai, egyszerű élete, mindennapi nyomorúságai, szenvedései, tiszta örömei, mulatságai iránt.

Az utolsó 7—8 évben olvasmányaim változáson mentek át. Tudniilik az a passzióm támadt, hogy utazásokat, hadtudományi könyveket és emlékiratokat olvasok. A XIX-ik század összes hadjáratait oly jól ösmerem, hogy bármikor le mernék vizsgázni valami katonai bizottság előtt. Sokszor konstatáltam magamban, hogy igen jó katona lett volna belőlem. Különösen sokat foglalkoztam a napóleoni hadjáratokkal és a 48—49-ki szabadságharczczal. Emlékiratokat is rengeteg sokat megemésztettem, különösen katonákét és államférfiakét. Egy tekintetben nagy szolgálatomra voltak: megtanúltam belőlük az emberek megítélését. A nagy utazók munkáival is sokat foglalkoztam, különösen *Stanley* afrikai utazásaival, melyekből megismertem a fehér faj csodálatos energiáját és felsőbbbségét s a belső-afrikai ősemléknek hol állati gonoszságát, hol magasabbrendű jóságát. Szóval alakokat, karaktereket tanultam ismerni.

Ki merné azt mondani, hogy ilyesmire íróembernek nincs szüksége? Minden olvasmányból, mely koponyámon áthalad, valami bent is marad és sokszor a legjelentéktelen-

nebbnek látszó kis tárczámban veszem hasznát.

Befejezem ezzel: írói pályámat két csillag ragyogja be, *Jókai* és *Dickens*. Ha valaha szunnyadt bennem írói tehetség, ezek ébresztették fel. S felébredvén, óriási erővel megrohant a vágy, hogy az én mesélő ajkamon is úgy csüngjön egykor a nemzet tekintete, mint az enyém csüngött a Jókaién, s az éhezők, a boldogtalanok, az elhagyottak, az elnyomottak homlokáról én is oly atyai szeretettel törülhessem le a szenvedés, a küzködés verejtékét, mint *Dickens*.

Ez minden ambícióim.

Rakuszi István

Szabolcska Mihály.

Fogas kérdést adtál föl nekem. Először is, mert nem igen hiszem, hogy széles e hazában rajtad kívül érdekeljen még valakit ez a dolog. Annyival inkább merem ezt mondani, mert mind-máig engem magamat se érdekelt.

Másodszor mert nem is igen tudok róla számot adni. Azok az irodalmi művek, a miket ma legjobban szeretek, gyermekkorom-

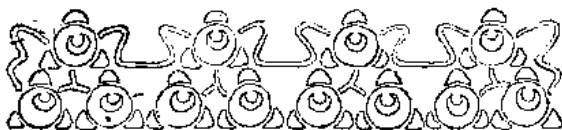
ban sőt fiatal koromban is teljesen ösmeretlenek voltak előttem. Annyi bizonyos, hogy olvasni rendkívül szerettem mindig, hogy nem voltam válogatós! . . . *Tatár Péteren* és a falunk összes kalendáriumain át «megettem» a mi csak a kezem ügyébe került. «Mind a mit nyomtanak ez esztendőben.» Diák koromban is a melyik esztendőben a leggyöngébb bizonyítványom volt: akkor olvastam bizonyosan a legtöbbet. így tévén bizonytságot affelől, hogy «a betű megöl». . .

A *zsoltárunkon* meg a *bibliánkon* túl, a mire visszaemlékszem, a legelső könyvek «*Genovéa története*» meg *Ludas Matyi* és *Rontó Pál* históriái voltak. *Kinizsi Pált* még öklömnyi koromban megtanultam nagyrabecsülni. Az *Arany* János emlegette «óda kor»-ra nem is emlékezem. Az V—VI-ik gymnazista voltom előtt valamire való verses könyv nem is fordult meg a kezemben. *Petőfi* összes költeményeit V-ik osztályos koromban láttam először Szarvason. Mintha ma lett volna, úgy emlékszem most is arra a délutánra, s arra a nagy gyönyörűségre, a melyhez foghatót keveset éltem még át, s tán nem is élek többet. Ezen kívül még a Toldy szerelmére meg az *Ember tragédiájára* emlékszem úgy, hogy ma is meg tudnám mutatni a helyet is, a hol legelőször átolvas-tam őket.

Hanem azt — bizalmas közlésekről lévén szó — el kell mondanom, hogy 20—25 éves koromig minden versnél jobban szerettem az életrajzokat — mindegy kiét — meg az útleírásokat. S a vígat mindig jobban, mint a szomorút.

Most aztán igazodj el ezekből.

Stabolukamihaj

Gárdonyi Géza.

Az irodalom-történet íróinak ezt felelem:

Legerősebben hatott reám *Darwin*. Harmincz éves elmúltam, mikor a kezembe vettem, s nem bírtam másra gondolni hetekig, mint az ő okoskodásaira. Talán azért is hatott reám olyan megrohanó erővel, mert a r. k. iskolában, a hol a telkemet idomították, *Darwint* mindig olyan hangon emlegették, mintha azt mondták volna: Dummer August. S én belekezdve a munkába, egy fenséges erejű tudóssal találkoztam. Elkábított,

megszégyenített, fölemelt. Én nem azt olvastam ki a munkájából, hogy az ember a majomból származik, hanem azt, hogy az emberi test a természet törvényei szerint épült és hogy a beleszállt léleknek ideiglenes hajléka. Gondolkozásomnak a köznapi alacsonyásból való fölemelkedése ennél a munkánál kezdődött. Ez volt az ajtó-sarkvas, amelyen az ajtóm megfordult.

A pszikológusnak ezt felelem: Az emberben minden könyv nyomot hagy, jegyet ver a lélekre, mint az obeliszkre a képiró. De bár külsejében tele van az obeliszk jegygyei, a márvány minőségét ez nem változtatja meg. Meggyőződéseim szerint születésünkben magunkkal hozzuk a márványunkat s nem a belénk vívódó jegyekből alakulunk.

*

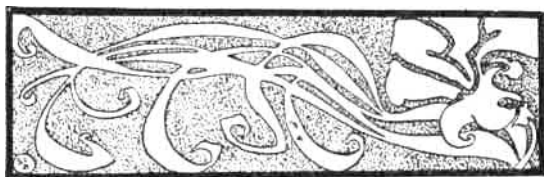
(Egy később írott leveléből.) Nem a könyvhatások állítják elő az író, hanem az életi hatások, a melyeket a velünk született írói erő már a gyermekkorban befogad. Én, p. a természet szépségei iránt való fogékony-ságomat megtalálom 6—10 éves koromban. A magyar lelki világ ismeretét anyámtól, apámtól, gyermekkori környezetemtől kaptam. A magyar nyelv titkai már akkor megnyitották előltem, s a magyar nép ismeretét nem szerezhettem könyvekből.

A vallási nézeteimet se húztam ki idegen tarisznyából. *Darwinban* megakadtam, s éven át gondolkodtam, hogy micsoda megoldása lehet az ember születésének, földi életének, halálának. Rájöttem, hogy csaknem minden magyarázat benne van minden valóságban, de a gyöngé értelm elforgatja; a papok nem tudják magyarázni, mink meg nem tudjuk érteni, mert elménk unja a gondolkozást.

A magányosság az író legnagyobb tanító mestere. Ez tanítja meg arra, hogyan nézzen bele az életbe, s hogyan lásson be. A könyvek csak az irodalmi formákat adják elénk. A melyik író könyvből meríti, a mit könyvbe önt, az bizony értéktelen író, mert csak az ér valamit, a mi új, amit még nem mondott senkise, aminek az író első kinyilatkoztatója.

Gárdonyi Géza

Herczeg Ferencz.

Gyermekkorom óta mozgalmas, boldog és szenvedélyes benyomásokkal telt, a mellett azonban igen rendszertelen könyv-életet éltem. A vidéki kis háznak, a hol én születtem, körülbelül kétezer kötetből álló könyvtára volt. Édes apám nem igen kedvelte a regényeket, de összegyűjtötte a világirodalom klasszikusai mellett az akkoriban híres ter-

mészertudományi, történelmi, politikai és bölcséleti Írók műveit. Mikor megtanultam a betűvetést, valóságos olvasó dühvei estem neki a könyves polczoknak és válogatás nélkül felfaltam mindent, a mit nem tartottak zár alatt.

Életem első és egyik legmélyebb irodalmi benyomását *Cervantes* Don Quixote-jának köszönhetem. Az elmés manchai hidalgó kalandjai, melyeket elemi iskolás koromban ismertem meg, a *Heine* előszavával ellátott nagy német kiadásból, évekig foglalkoztatták a képzelőtehetségemet és belefonódtak gyermekkorom reális emlékei közé.

Az algimnáziumot jártam, mikor újból lázba ejtettek *Cooper* majd *Jules Verne* regényei. A francia szerző már akkor megírta fantasztikus történeteinek legjavát.

Nagyon és végleg kiábrándultam azonban *Vernéből*, mikor megismertem a Fekete gyémántokat. Néhány évig aztán *Jókai* Mór volt a bálványom, később azonban kénytelen volt megosztozni a szivemen *Jósika* Miklóssal és két nálunk kevésbé ismert német íróval: *Gottfried Kellerrel* és *Wilhelm Hanffal*.

A főgimnáziumban *Petőfi*, majd *Heine* és *Byron* volt rám szenzációs hatással. Megjegyzem, hogy a német költő prózai munkáit nem szerettem kevésbé, mint a verseit. Egy

pár évig *Heine* maradt a lelki világom istensége. Mint jogász *Goethét* olvastam legszívesebben. *Faust* második részét talán tízszer is átolvastam; nem állítom, hogy meg is értettem, de bizonyos, hogy nagy gyönyörűségem telt benne.

Egy véletlen folytán megismerkedtem *Andersennel*. Emlékszem, hogy akkoriban valósággal rajongója voltam a gyermek- és népmeséknek.

Andersen oly mély fantasztikus benyomással volt a lelkemre, mint *Cervantest*, *Heinet*, *Hómért*, *Ariostot* és *Shakespearét* kivéve senki. Nagy kedvvel olvastam akkoriban *George Sand*, *Dickens* és *Spielhagen* regényeit. (Azt hiszem, az utóbbinak hatása meg is látszik a *Fenn és Lenn* című első regényemen.)

Már a magam ura voltam, mikor fölfedeztem *Homéroszt*. Az iskolában nagyon untam az époszait, de a jóniai szigeteket és a verőfényes archipelagust beutazva, egyszerre megkaptam a Homerosz-lázt. Itt egyébként bevallók valamit, a mi kissé furcsán hangzik egy regényíró szájából: az époszok és a verses regények olvasásában mindenkor több gyönyörűségem telt, mint a prózai elbeszélésekében.

Fölötte kedvelem és nagy élvezettel olvastam és olvasom *Toldit*, a Szigeti vesze-

dehnet, a Nibelungéneket és rokonait, a Frithiof-mondát, *Dantet* és *Ariostot*. Főleg az isteni Ariostot, a ki még a rossz német fordításban is annyira kecses, fantasztikus és mulatságos!

Shakespeareről azt hittem, hogy ismerem, mivel sihederkoromban átfutottam; hat esztendővel ezelőtt aztán újból fölfedeztem magamnak az avoni hattyút és egy fél évig nem tudtam egyebet olvasni.

Egy pár esztendővel ezelőtt óriás hatással volt reám egy különös könyv, melyről azt hittem, hogy ismerem, pedig nem ismerem: a *biblia*.

Utolsó irodalmi szenzációim *Nietzsche* volt. Igen nagy élvezetem telt az olvasásában, sokat is foglalkoztatott, bár meg kell jegyeznem, hogy egy pillanatig se győzött meg.

Be kell vallanom, hogy az olvasottságom — különösen a regényirodalom terén — meglehetősen hiányos. Az újabb regényírók közül talán *Dosztojeszkij* volt reám a legnagyobb hatással, mindenesetre nagyobb, mint az összes modern francziák, a kiket ismerek és *Dickensi* kivéve, de *Kiplinget* nem véve ki, az összes angolok. Regényeket és elbeszéléseket csak akkor olvasok, ha muszáj. Ha a szórakozásomat keresem, akkor ma történelmi munkákat, legszívesebben azonban

emlékiratokat olvasok. Az utóbbiak közül szeretem a katonák, a kalandorok és művészek feljegyzéseit, a politikusokét azonban nem, mivel úgy találom, hogy ezek mindig elfogultak.

Henry James

Malonyay Dezső.

Gyermekkoromban *Robinson* története lelkesített annyira, hogy játszani se szerettem egyebet, csak robinzonosdit; kertben, udvar végében, padláson a puszta szigetre képzeltem magam s úgy rendezkedtem be, egy szelet vajas kenyérrel, mint ő, úgy jártam kalandos fölfedezésekre, úgy féltem, úgy reméltem, úgy örültem, mint Robinson.

Bizonyos irigységgel adtam a minap nagyobbik fiam kezébe azt a csudálatos könyvet. . .

Aztán *Cooper* és *Verne* könyvei mulattattak, amíg *Jókaihoz* jutottam. Húsz éves koromig faltam a mi bűbajos mesélőnket, ami szépet, jót, nemeset, ami lehetetlent, tehát igen boldogítót elképzeltem ezalatt, azért *Jókai* pennájának tartozom hálával. Eleinte lebilincsel, elkápráztatott, gyönyörködtetett, utóbb, amikor magam is próbálgattam meséket kigondolni, kétségbeejtett, hogy soha, soha olyat én nem tudok írni!...

Életem sorának első nagy zökkenője után pártoltam *Dickenshez*; meglehetősen megkomolyodva olvastam már *Ceruantest*.

Francziául *Maupassant* munkáiból tanultam meg s az ő harminczhét kötete mély nyomokat hagyott írói karakterem fejlődésében. Évekig éltem külföldön, nevelő könyveim: *Taine*, *Jules Lemaitre*, *Renan*, *Flaubert*, *Lafontaine*, *Montaigne*, *Moliere*, *Shakespeare* művei voltak, ilyen sorrendben.

Harmincz éves koromban kezdtem olvasni és szeretni a *Bibliát*, azóta ez a legkedvesebb könyvem.

Macaulay, *Carlyle*, *Lewes*, *Emmerson*; *Pázmány Péter*, *Mikes Kelemen*; az oroszok; *Dumas* fiás a darabjai elé irt bevezetéseivel, — ezek férfikorom olvasmányai.

Ritka hét, hogy ne böngésznék *Margalits Ede* «Magyar közmondások» című könyvében, nincs könyv, amelyben oly teljesen,

tömörebben együtt volna a mi fajtánk jellemző, tipikus bölcsessége.

Legújabbán az amerikai elnök, *Rosevelt* könyve tüzelt föl nagyon. Ha rajtam múlna, vizsgát tétetnék abból minden kaputos magyarral.

Malomay Denny

Tömörkény István.

Elsősorban, így gondolom, hogy irodalmi működésekre az olvasmányok kevesebb hatással voltak, mint a nép között való élés. Az apám vendéglős és birtokos volt, gyermekkorom óta minden szabadságidőmet a tanyán töltöttem, továbbá mint katona több éven át külföldi szolgálatban, közös életben voltam egyik legmagyarabb, a 46-os szegedi ezred legénységével.

Olvasmányaim, a mennyire visszaemlékezni tudok, apró gyerekkoromban ugyanazok voltak, a mik egykorú társaimé: *Robinson*, *Jelky* András, a szép *Meluzina*, a szent *Genovéva*, a fordított *Rübezahl*, *Tatár Péter* ponyvairódalma, idősebb testvéreim iskolai olvasó-könyvei — ezek hatását nem érzem.

Fenimore *Cooper* dolgai, továbbá a *Cserkésző*, melynek szerzője nevét elfeledtem, inkább mondhatom, hogy maradandóbb hatást tettek.

Ugyanezen időben voltak többszörösen elolvasott olvasmányaim a *Vakefieldi lelész*, továbbá az *András a szolgalegény*, *Boldogfalva*, a boldogan elhunyt *Vasárnap* *Könyvtár* rendkívül becses és derék kiadványai, a melyeket, ha rajtam állana, ma is ingyen osztatnék szét az ifjúság között.

Megjegyzem, hogy mert az édes apám vendéglős lévén, az akkori (hetvenes) években neves összes heti és napi lapokat olvastam, ha édes apám beteg volt s ágyban feküdt, én olvastam fel neki a lapokat, ez időben igen erősen rajongtam *Verne* Gyula munkáiért, imitt-amott támadt pénzeimet a könyveire költöttem (bár előzőleg már azokat olvastam a *Vas. Újságban* mert az otthoni könyvtár is leginkább földrajzi munkákat tartalmazott.

Azután jött Vas *Gereben*, az összes műveivel. *Radákovics* után pedig *Jókai* csaknem teljesen. A família különböző tagjainál más-más összetételű könyvtárak lévén, kölcsönkönyvtárra nem szorúltam, de a sok olvasás közben el is hanyagoltam a tanulást, úgy hogy a helyes útra egy rossz bizonyítvány hazahozatalakor apámnak az a fenyegetése téritett, hogy még egy rossz bizonyítvány esetén tűzbe hajítja a «könyvtáramat». (Valami harmincz-negyven könyvet tartogattam egy éjjeli szekrényben: ez volt a «könyvtáram».)

A legerősebb hatással természetesen *Radákouics* és *Jókai* voltak, Jókait csaknem egészében bírtuk, legtöbbször az Új földesurat, a Jövő század regényét, az Eppur si művét, a Fekete gyémántokat forgattam, de, engedelmet kérek, abban az időben mégis csak a Kalóz-király tetszett a legjobban, a Scudamooreyal és a Scyrmével — azóta sem volt a kezemben.

Meg a *Barthelemy*, meg a *Los Ladrones*; csakugyan így volt.

Azután jött *Dickens* a Nickleby Miklósával, *Daudet* a Jackkal, *Theuriet* a Buzavirágék házával, azután franczia regények: *Ponson*, *Dumas*, *Féual*.

Azután *Twain Mark*, *Bret Harte* s még egy A-val kezdődő nevű amerikai humorista,

a nevét elfeledtem, könyvét 1872-ben adta ki az Athenaeum.*

Maradandó hatásul 15—16 éves koromban *Turgenyev*: Egy vadász iratai munkáját említhetem: e könyvet a szegény néppel foglalkozó irodalom legszebb gyémántjának tartom ma is.

Önkéntes

* Aldrich T. B.

Ex libris.

Ez a könyv a *könyvek* kultuszát szolgálja.

A mint a lelket a könyv tartalma, úgy az otthont a könyv maga, mint ékesség is legszebben díszíti. Azoknak, a kik könyvet gyűjtenek lelkük, házuk ékességére, jó szolgálatot teszünk, ha megismertetjük néhány művészi kivitelű *Ex librissel*. Mi az *Ex libris*? Jelentése annyi mint . . . «*könyveiből*», «*könyvei közül*» Rendeltetése évszázadok óta, hogy a könyv belső táblájába beragasztva, megmutassa *kinek*

könyvei közül való az. Szóval, pótolja díszes és művészi formában a könyv tulajdonosának neve beírását. A 15-ik század közepe óta, a mint a könyvnyomtatás elterjedt és szaporodtak a könyvek, a könyvgyűjtők tulajdonosai fametszetű vagy rézmetszésben sokszorosított, később könyomásu vagy színes nyomással készült lapocskákat ragasztottak a könyv táblájának többnyire belső oldalára. E lapocskákon a könyvtulajdonost nevének kezdőbetűi, vagy egész neve, néha címere, vagy nevének jelképes ábrázolása mutatja. Az *Ex libriseket* sokszor jelmondatok is ékesítik, melyek a könyvre, a könyv rendeltetésének nemességére, fontosságára vonatkoznak, vagy (mint pl. a Mikó Imre gróf *Ex librise J* a könyv tulajdonosának kiválasztott jelszavát, életszabályát mutatják.

A 16., 17. és 18. században virágkorát élte az *Ex libris* (angolul *bookplate*, francziául *marque de possession*. Dürer Albert, Cranach Lukács, Holbein, Beham, Amman, Granelot, Boucher, Moreau az ifjabb, Kiinger, Crane, Millais és számtalanon mások a XVI. századtól máig, legkiválóbb művészek rajzoltak, és állítottak össze *Ex libriseket*. Az utóbbi években óriási módon emelkedett az *Ex librisek* száma. Sokan gyűjtik az *Ex libriseket*, melyek kivált művészettörténeti szempontból becsesek. Számos magyar *Ex libris*

ismeretes, összegyűjtésük most foly. Az itt közölt *Ex librisek* magyar művészek munkái s kétségtelenül alkalmasak arra, hogy felkeltsék az érdeklődést a könyv tulajdonosa jelzésének művészi formája iránt. Vajha Magyarországon a *könyv* szeretete és gyűjtése minél szélesebb körben terjedne. Vele együtt fellendülne természetesen az *ex librisek* szaporodása is. Szintúgy kedvesebb előttünk az a könyv, ha nevünket rajta, magyar művésznak ötlete és tudása ékesíti, egy szikra a magyar művészetből.

A handwritten signature in black ink, reading "Gyula Farkas". The signature is stylized, with a large, sweeping flourish at the end.

Név- és tárgymutató

- Abonyi Lajos 58
Ábrányi Emil 104
Aesopus 22
Aeschylos 83
Ágai Adolf 57
Aldrich 150
Amerigo 55
Amman 152
Andersen 108. 141
András a szolgálégény 123. 148
Angyal Bandi 13
Ányos Pál 10. 14
Arany János 56. 59. 74. 82. 83.
90. 105. 108. 112. 115. 127.
134. 141
Arany László 130
Argirus históriája 13
Ariosto 141. 142
Arisztofanesz 83
Arisztotelész 63. 67
Árokalji 27
Arvizkönyv (pesti) 26
Athenaeum (folyóirat) 7. 26. 28
Bacsányi 12
Bajza József 7. 23. 24. 26. 33. 39
Baksay Sándor 35. 53
Ballagi Mór 69. 70
Balogh János 22
Balzac 26. 130
Báróczi Sándor 10. 14
Baróti 12
Bársony István 116
Bartha Miklós 87
Bastiat 85
Beccaria 26
Beckereki 13
Beham 152
Bem 20
Benedek Elek 122
Benkert K. M. 40
Benkő József 28
Bentham 26
Béranger 27. 74
Bérezik Árpád 72. 128
Berzeviczy Albert 107
Berzsenyi Dániel 25. 39. 90. 106
Bethlen Farkas 28
Bethlen János 28
Bethlen Miklós 28
Biblia 21. 53. 62. 64. 76. 86. 110.
115. 124. 134. 142. 145
Blaháné 36
Boldogfalva 148
Boross Mihály 123
Boucher 152
Boz lásd Dickens 32
Bölöni Farkas Sándor 23
Börne 26. 44. 91. 92. 93
Bötticher 25
Brassai Sámuel 25. 28. 67

Bret Harte 149
 Buckle 75. 84. 85
 Budai Ésaías 25
 Bulwer 41. 75
 Büchner 75
 Byron 26. 31. 52. 103. 105. 138
 Caïderon 52
 Campe, J. H. 58. 66
 Capistrán 28
 Carey 85
 Carlyle 97. 103. 106. 145
 Cervantes 67. 74. 98. 140. 141.
     145
 Cicero 23. 69
 Columbus 55
 Comenius 119. 120. 121
 Cook, J. 98
 Cooper 32. 73. 140. 145. 148
 Cormenin 108
 Corneille 111
 Cornelius Nepos 10. 23. 53
 Cranach Lukács 152
 Csathó Pál 7
 Cserei Mihály 28
 Cserkésző 148
 Csernátony Lajos 49
 Csiky Gergely 75
 Csokonai V. Mihály 56. 127
 Csukási József 128
 Czuczor Gergely 56
 Daguerotyp 44
 Dahn 109
 Dante 109. 142
 Darwin 136. 138
 Daudet A. 130. 149
 Deák Ferencz 112. 113
 Dér Spiegel 39
 Dickens 18. 32. 41. 75. 76. 95.
     96. 97. 106. 108. 113. 115. 117.
     128. 129. 130. 132. 141. 142.
     145. 149
 Dóczy Lajos 128
 Dosztojevszky 58. 95. 97. 130.
     142
 Draper 75
 Dsámi 52
 Dugonics 10. 12
 Dumas S. 26. 32. 74. 126. 149
 Dumas fils 106. 145
 Dürer Albert 152
 Éjszaki Károly 8
 Életrajzok 135
 Ellenőr 49
 Elliot 75
 Emerson 58. 145
 Emlékiratok 131. 143
 Endrődi Sándor 103
 Eötvös József br. 26. 27. 74. 79.
     90. 108
 Eresci József 21
 Erckmann-Chatrian 130
 Erdélyi Híradó 24
 Esopus lásd Aesopus
 Euripidész 83
 Evangélium Szt. 115
 Ex libris 151. 152. 153
 Fáik Miksa 37
 Farkas Sándor, Bölöni 23
 Fáy András 66. 68
 Fénélon 58
 Fényes Elek 28
 Feszty Árpád 35
 Féval 149
 Firduszi 52
 Flóri könyve 122
 Flaubert 130. 145
 Freiligrath 108
 Frithiof monda 142
 Gabányi Árpád 114
 Gabitz 59
 Garay 27. 39
 Gárdonyi Géza 136

- Genovéva históriája 13. 84.
 134. 148
 Gervinus 85
 Gneist 86
 Goethe 26. 27. 66. 74. 81. 106.
 108. 127. 141
 Goldsmith 148
 Gondol Gedeon 63. 66
 Gorove István 44
 Görög költők 111
 Gravelot 152
 Gray 62
 Gregorovius 109
 Greguss Ágost 68
 Greguss Gyula 113
 Grinwald Béla 84
 Guizot 26
 Guthrie 62
 Guzmics 10
 Günther 49
 Gvadányi József 12. 13. 53
 Gyalui Farkas 6. 153
 Gyöngyösi János 21. 53
 Gyulai Ferenczné gr. 62
 Ha fiz 52
 Halder Konrád 70
 Hamburgische Dramaturgié 75
 Hauſt W. 140
 Heckenast Gusztáv 43
 Hegel 25
 Heine 26. 44. 74. 91. 103. 106.
 108. 127. 140. 141
 Herczeg Ferencz 139
 Herder 44
 Herfort és Klárka 12
 Herman Ottó 54
 Hindy Árpád 74
 Hock 86
 Homér 82. 129. 141
 Hoſtmann 59. 69
 Holbein 152
 Horatius 9. 53
 Horváth Endre, pázmándi 10
 Horváth István 9
 Horváth Mihály 85. 90
 Hugo Viktor 25. 26. 31. 32. 42.
 44. 93. 103. 105. 116. 128
 Humboldt Vilmos 70. 127
 Hunfalvy Pál 67. 70. 71
 Jászai Mari 35. 36. 99
 Ilona és Argirus históriája 13
 István bácsi kalendárium 123
 Jean Paul 48. 49 .
 Jelenkor (polit. lap) 7
 Jelky András 148
 Jókai Mór 18. 19. 30. 35. 74.
 85. 87. 90. 95. 96. 103. 108.
 110. 113. 116. 126. 129. 132.
 140. 145. 149
 Jósika Miklós 27. 34. 42. 58.
 59. 74. 90. 110. 127. 140
 Kalendárium 123. 134
 Kalendárium, löcsei 22
 Kákli Biblia 21
 Kant 25. 69
 Károlyi István gr. 41
 Katona József 80. 112
 Kazinczy 39
 Keller G. 140
 Kemény János 28
 Kemény József gr. 28
 Kemény Zsigmond br. 74. 90.
 108. 113
 Kerényi Frigyes 39
 Kertbeny 40
 Khakani 52
 Kilényi Hugo 58
 Kinizsi Pál 134
 Kipling Rűdyard 142
 Kisfaludy Sándor 15. 16. 39.
 74. 90
 Kisfaludy Károly 16. 17. 74. 90

Kiss Ferencz 70
 Klein Hugo 58
 Klié (évkönyv) 23
 Klopstock 73
 Kock P. 58
 Kocsi N. Zsuzsi 11
 Kohányi Kácsándi Zsuzs. 62
 Kossuth Lajos 26. 127
 Kölcsény Ferencz 25. 39. 56. 90.
     106
 Kőváry László 20
 Közmondások 145
 Kriza János 123
 Kun Géza gr. 60
 Kuthy Lajos 27. 74
 Labiche 75. 77
 Laertes 81
 Lafontaine 85. 145
 Lafontaine A. (német író) 45
 Lamartine 26. 44. 65. 90. 108
 Lamennais 27. 59
 Las Casas 55
 Lassú 28
 Laurent 108
 Lecky 75. 85
 Lenau 44. 127
 Lemaitre J. 145
 Lermontoff 52
 Lessing 44. 75
 Lewes 145
 Lidércz naptár 127
 Lisznyay Kálmán 39
 Livius 10. 23
 Lugossy József 67
 Ludas Matyi 134
 Lukács Móríc 27
 Lukácsi! Dénes 88. 89
 Maculay 59. 95. 97. 145
 Madách Imre 108. 112. 134
 Magyar Nyelvészet 71
 MaJonyay Dezső 144
 Marc Twain 149
 Margalits Ede 145
 Márkus István 128
 Marryat 41. 73
 Márton Ferencz 58
 Masznyik 84
 Maupassant 11. 58. 145
 Mayer István 123
 Meluzina, a szép 148
 Mendelssohn M. 44. 69
 Mészáros Ignác 12
 Mike Sándor 28
 Mikes Kelemen 53. 145
 Mikó Imre gróf 28
 Mikszáth Kálmán 94
 Molière 128. 129. 145
 Montaigne 145
 Moore Th. 52
 Moreau 152
 Murai Károly 117
 Müller János 62
 Müller Miksa 70
 Nagy Ferencz 27. 74
 Nagy Pál 22
 Napoleon I. 108. 127
 Nemo kapitány 126
 Nemzeti Társalkodó 26. 27
 Nibelungének 82. 142
 Nietzsche 142
     Orbis pictus 54. 118. 120
 Ossian 26. 27
 -Ovidius 10. 23. 53
 Palatinszki 13
 Palingenius 10
 Pázmány Péter 112. 145
 Pentateuchus 63. 70
 Pesti Hírlap (Kossuth szerk.) 26
 Pesti titkok 42
     Petőfi Sándor 27.31.32.35.39.56.
         59. 74. 87. 90. 101. 103. 105.
         106. 112. 115. 127. 134. 140

Petrarca 65
 Pétzeli József 25
 Philosyrus 70
 Plato 69
 Plenior grammatika 22
 Porzsolts Kálmán 126
 Pott Á. 70
 Potter I. 70
 Ponson du Terrail 125. 149
 Prielle Kornélia 34
 Proudhon 85
 Pulszky Ferencz 27
 Puskin 52. 85. 130
 Radák Polika 21
 Radákovichs, lásd Vas Gereben
 Rákosi Jenő 77. 80. 126. 127
 Rákosi Viktor 125
 Rápsel 13
 Regélő 26
 Reisinger János 70
 Révai testvérek 30
 Révay 10
 Renan 106. 145
 Richter J. P. Fr. 48
 Robinzon története 22. 55. 58.
 66. 73. 85. 114. 144. 148
 Rocambole 126
 Rontó Pál 134
 Rostand 109
 Rosewelt 146
 Rotteck 26. 90
 Rousseau 26
 Rudiménta 22
 Rübezah 148
 Rüstig Vilmos 98
 Sallustius 23
 Sand G. 26. 42. 141
 Sándor Henrik
 Sarcey 77. 78
 Schiller Frigyes 25. 26. 66. 74.
 108. 127
 Schmidt Kristóf 59
 Schopenhauer 106. 113
 Schön Bruno 48
 Scott Walter 26. 31. 41. 42. 75
 Seribe 77
 Senki Pál 13
 Shakespeare 19. 25. 31. 32.
 74. 76. 80. 82. 84. 98. 104.
 108. 111. 115. 127. 128. 129.
 142. 145
 Shelley 31. 52
 Sipulusz 125
 Sophokles 83
 Spiritisztikai munkák 115
 Stanley 131
 Stein 86
 Sue E. 26. 31. 32. 58. 125
 Swift 86
 Symonds Addington 108
 Szaadi 52
 Szalay László 27
 Széchenyi István gr. 7. 22.
 23. 112
 Szemere Bertalan 26
 Szentiványi Mihály 27
 Szenvey József 7
 Szerdahelyiné Prielle K. 34
 Szilágyi Ferencz 23
 Szlemenics 26
 Szofoklesz 1. Sophokles
 Szontág 25
 Tacitus 23
 Taine 56. 103. 109. 145
 Tamás bátya kunyhója 26
 Tasso 74
 Tatár Péter 134. 148
 Tegnér 52
 Téli Iván 67. 70
 Tennyson 106»
 Terentius 83
 Thackeray 75

Theuriet A. 149
Thiers 26
Tilsch könyvtár 28
Toldy Ferencz 7
Toldy István 128
Tolsztoj 76. 86. 130
Toqueville 26
Tóth Béla 118
Tóth Kálmán 112
Tóth Lőrincz 7. 25
Tomba Mihály 56. 112. 115. 116
Tömörkény István 147
Trefort Ágoston 27
Trenk 22
Tudománytár 28
Turgenyev 129. 150
Twain Marc lásd Marc Twain
Utazások 131
Útleírások 131. 135
Vadrózsák 123
Vakefieldi lelkész 148
Vámbery Ármin 52
Vándor 27
Váradi Antal 110
Vas Gereben 110. 127
Vasárnapi Könyvtár 148
Vasárnapi Újság 24. 148. 149
Vassziklai Fridolin 14
Vega Lopez de 52
Vendelin von Höllenstein 57
Vergniaud 90
Verne Gy. 140. 145. 148
Verseghy 9
Vida históriája 21
Villari P. 109
Virgilius 23. 53
Voltaire 26. 27
Vörösmarty Mihály 7. 25. 27.
33. 40. 41. 53. 73. 74. 82.
90. 127
Waldraf 14
Wesselényi Miklós br. 23
Winckelmann 66
Zichy Géza gr. 98
Zola 130
Zöld Marcsi 13
Zrínyi Miklós 82. 112. 142
Zsoldos 26
Zsoltár 134